

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

магістра

на тему: **«ВИХОВАННЯ ГУМАННИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН
ВИХОВАТЕЛЯ ТА УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
В УМОВАХ ГРУПИ ПРОДОВЖЕНОГО ДНЯ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0132-з
спеціальності 013 «Початкова освіта»
освітньо-професійної програми «Початкова
освіта»

А. С. Бараннік

Керівник: професор кафедри дошкільної та
початкової освіти, д. пед. н.

_____ Л. О. Сущенко

Рецензент: доцент кафедри дошкільної та
початкової освіти, к. пед. н.

_____ О. О. Андрющенко

Запоріжжя
2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра дошкільної та початкової освіти
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 013 «Початкова освіта»
Освітньо-професійна програма «Початкова освіта»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____
« ____ » _____ 2023 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ**

Бараннік Анні Сергіївні

1. Тема роботи: «Виховання гуманних взаємовідносин вихователя та учнів початкових класів в умовах групи продовженого дня»
керівник роботи Суценко Лариса Олександрівна, професор кафедри дошкільної та початкової освіти, д. пед. н.
затверджена наказом ЗНУ від «26» вересня 2023 р. № 1504-с

2. Строк подання студентом роботи: 26 листопада 2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали педагогічної практики, курсових робіт

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити): проаналізувати стан дослідженості проблеми виховання гуманних взаємовідносин в умовах групи продовженого дня у літературі й уточнити сутність поняття «гуманні взаємовідносини»; розкрити особливості виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів у групі продовженого дня; визначити компоненти, критерії, показники та рівні сформованості гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів у групі продовженого дня; розробити модель виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів у групі продовженого дня; обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов виховання гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів у групі продовженого дня.

5. Перелік графічного матеріалу: таблиць – 10, рисунків – 6.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Консультант	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Сущенко Л. О.	03.02.23 р.	03.02.23 р.
Розділ 1	Сущенко Л. О.	17.03.23 р.	17.03.23 р.
Розділ 2	Сущенко Л. О.	14.05.23 р.	14.05.23 р.
Розділ 3	Сущенко Л. О.	01.09.23 р.	01.09.23 р.
Висновки	Сущенко Л. О.	23.10.23 р.	23.10.23 р.

7. Дата видачі завдання: 06.02.23 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ п/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-лютий	виконано
2	Написання вступу	квітень	виконано
3	Написання першого розділу	травень-червень	виконано
4	Написання другого розділу	серпень	виконано
5	Написання третього розділу	вересень	виконано
6	Написання висновків	жовтень	виконано
7	Оформлення роботи, рецензування	листопад	виконано
8	Захист	грудень	виконано

Студент _____ А. С. Бараннік
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Л. О. Сущенко
(підпис) (прізвище та ініціали)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ Ю. Є. Зубцова
(підпис) (прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 103 с., 10 таблиць, 6 рисунків, 67 джерел.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов виховання гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів у групі продовженого дня.

Об'єкт дослідження – процес виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів у групі продовженого дня.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів у групі продовженого дня.

Методи дослідження: *теоретичні* (вивчення педагогічної і методичної літератури з теми дослідження для розгляду теоретичних підходів до виховання гуманних взаємовідносин вихователя та учнів початкових класів і визначення понятійного апарату; аналіз програмно-нормативних документів, навчальних планів, програм освітнього процесу групи продовженого дня); *емпіричні* (педагогічне спостереження занять групи продовженого дня з метою виявлення змісту гуманного виховання; тестування, анкетування, опитування вихователів, класних керівників та учнів початкових класів, бесіди та інтерв'ю з вихователями, метод незакінчених речень; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний етапи) для перевірки ефективності педагогічних умов виховання гуманних взаємовідносин вихователя та учнів початкових класів у групі продовженого дня)).

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що автором науково обґрунтовано педагогічні умови та модель виховання гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів у групі продовженого дня.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання методичного інструментарію для вивчення рівнів вихованості

гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів у групі продовженого дня.

Галузь використання: заклади загальної середньої освіти.

ВИХОВАННЯ, ГУМАННІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ, ВИХОВАТЕЛЬ,
УЧНІ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ, ГРУПА ПРОДОВЖЕНОГО ДНЯ

SUMMARY

Barannik A. S. Nurturing Humane Relationships between the Educator and Primary School Students in the After-School Group

The qualifying work consists of an introduction, three chapters, conclusions, a list of references (67 items). The volume of the qualifying paper is 103 pages (with 85 pages of the main text). The work contains 10 tables and 6 figures.

The purpose of the study is to theoretically substantiate and experimentally check the effectiveness of pedagogical conditions of nurturing humane relationships between the educator and primary school students in the after-school group.

The tasks of the study:

1. Analyze the state of research of the problem of nurturing human relationships in the conditions of the after-school group in literature and clarify the essence of the concept of «humane relationships».
2. Reveal the features of nurturing human relationships in the after-school group
3. Identify components, criteria, indicators and levels of formation of humane relationship between the educator and primary school students in the after-school group.
4. Develop the model of nurturing humane relationships between the educator and primary school students in the after-school group.
5. Substantiate and experimentally check the effectiveness of pedagogical conditions of nurturing humane relationships between the educator and primary school students in the after-school group.

The object of the study is the process of nurturing humane relationships between the educator and primary school students in the after-school group.

The subject of the study is pedagogical conditions of nurturing humane relationships between the educator and primary school students in the after-school group.

The first chapter «Theoretical foundations of nurturing humane relationships between the educator and primary school students in the after-school group» analyzes the process of nurturing humane relationships in psychological and pedagogical researches; reveals the features of nurturing humane relationships in the system «educator – student» in conditions of the after-school group.

The second chapter «The study of the state of humane relationships in the system «educator – student» of the after-school group of primary school» characterizes the methodological research tools for the study of humane relationships in conditions of the after-school group; diagnoses the level of readiness of educators and primary school students for humanization of relationships in conditions of the after-school group.

The third chapter «Pedagogical conditions of nurturing humane relationships between the educator and primary school students in the after-school group» describes the model of nurturing relationships between the educator and primary school students in conditions of the after-school group; presents the technology of humanization of relationships in the system «educator – student» in the after-school group; analyzes the effectiveness of pedagogical conditions of nurturing humane relationships between the educator and primary school students in the after-school group.

Key words: nurturing, humane relationships, educator, primary school students, after-school groups.

ЗМІСТ

Вступ.....	9
Розділ 1. Теоретичні основи виховання гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів у групі продовженого дня.....	14
1.1. Виховання гуманних взаємовідносин у психолого-педагогічних дослідженнях.....	14
1.2. Особливості виховання гуманних взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець» в умовах групи продовженого дня.....	25
Розділ 2. Вивчення стану гуманних взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець» групи продовженого дня початкової школи...	37
2.1. Методичний інструментарій дослідження стану гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня.....	37
2.2. Діагностика готовності вихователів і молодших школярів до гуманізації взаємовідносин в умовах групи продовженого дня.....	55
Розділ 3. Педагогічні умови виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів у групі продовженого дня.....	64
3.1. Модель виховання взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня.....	64
3.2. Технологія гуманізації взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець» в групі продовженого дня.....	70
3.3. Аналіз ефективності педагогічних умов виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців молодшого шкільного віку у групі продовженого дня.....	81
Висновки.....	94
Список використаних джерел.....	97

ВСТУП

Актуальність теми. Процес гуманізації, який розпочався в Україні у кінці ХХ століття, є одним із провідних у реформуванні освіти на сучасному етапі. Такий підхід ставить у центр освітньої системи розвиток цілісної сукупності позитивних якостей школяра. Тому метою гуманістичної школи є створення сприятливих умов для розвитку особистості, її самореалізації у освітньому процесі, олюднення виховних взаємовідносин. Відповідно реалізувати її має можливість педагог з високою гуманістичною культурою, який може забезпечити процес гуманізації взаємодії з вихованцями.

Наразі центром біфуркації навчання в початковій школі у світлі реалізації нового Державного стандарту початкової загальної освіти (2018), що забезпечує реалізацію Концепції Нової української школи має стати всебічний розвиток особистості, яка прагне до самовдосконалення і навчання упродовж життя. Важливим у цьому контексті є реалізація формули Нової школи, яка передбачає не тільки опанування учнями знаннями, а й навчання їх застосовувати, формуючи у них життєві компетентності, так потрібні для успішного самотворення, формування чітко визначених життєвих орієнтирів.

У Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), «Концепції національно-патріотичного виховання молоді», «Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності» пріоритетними напрямками визнано гуманізацію та демократизацію освітнього процесу. Окреслені в цих документах завдання потребують вирішення багатьох науково-практичних проблем, однією з яких є виховання гуманних взаємовідносин між суб'єктами освітнього процесу.

Проблема формування гуманних відносин підростаючого покоління складна й багатогранна. Уже в роботах видатних педагогів і просвітителів – А. Дістервега, Я. Коменського, Д. Локка, І. Песталоцці, М. Пирогова, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинського піднімалася проблема гуманізму в якості головної

мети виховання. У психологічному аспекті гуманістичний потенціал взаємодії учасників виховного процесу проаналізовано в дослідженнях психологів Л. Виготського, Д. Ельконіна, Г. Люблінської, О. Леонтєва, С. Рубінштейна та ін.

Питання гуманізації педагогічного процесу розглянуто у наукових працях Ш. Амонашвілі, В. Киричок, О. Савченко, В. Сухомлинського та ін. Виховання гуманістичних почуттів і взаємин у дітей розкривалося в дослідженнях І. Бежа, С. Вдович, С. Гончаренка, І. Зязюна, Ю. Мальованого, Л. Сущенко, І. Унгурян, Т. Черкашиної. Проблема організації навчально-вихованої роботи у групі продовженого дня розкрита в працях Т. Герлянд, О. Голуб, Г. Дмитрів, Л. Добровольської, В. Дубровського, Б. Кобзаря, Е. Костяшкіна, А. Лесик, Г. Стрільчик, Т. Талюш, В. Чорновіл, Н. Щербакової та ін.

Останніми роками здійснено низку досліджень, присвячених окремим аспектам вирішення зазначеної проблеми: Л. Москальової (співвідношення загальнолюдських та гуманістичних цінностей: сутність та зміст); О. Теплої (формування гуманістичних цінностей у студентів аграрних вищих навчальних закладів у позаурочній діяльності); С. Сенатор (формування гуманних взаємин у багатонаціональних колективах молодших школярів); Л. Сверлюк (формування гуманних взаємин у дитячих хорових колективах); С. Гуменюк (виховання гуманних якостей учнів основної школи у процесі занять фізичною культурою); Т. Герлянд (соціальний розвиток молодших школярів у групах продовженого дня). Водночас аналіз філософської і психолого-педагогічної літератури свідчить про необхідність спеціального наукового вивчення проблеми виховання гуманних взаємовідносин вихователя та учнів початкових класів в умовах групи продовженого дня. Актуальність даної проблеми обумовлена реаліями сучасного соціуму й процесами, що відбуваються в учнівських колективах закладів загальної середньої освіти.

Незважаючи на упровадження в освітній процес сучасної школи ідей демократизації та гуманізації, система виховної роботи не задовольняє потреб суспільства у їх практичній реалізації, не забезпечує результативності цього

процесу, а лише обмежується окремими непов'язаними між собою заходами й засобами. Вихователі відчувають найбільші труднощі саме у розв'язанні завдань виховання гуманних якостей особистості та побудови гуманних взаємовідносин між суб'єктами навчально-виховної діяльності. Результати емпіричного дослідження свідчать, що рівень сформованості гуманних взаємин в учнів низький, незважаючи на вік, сприятливий для формування особистісних пізнавальних потреб, моральної свідомості, позитивних якостей особистості та гуманної поведінки.

Водночас головними причинами незадовільного стану гуманних взаємовідносин в освітньому процесі початкової школи є багаторічне використання у закладах загальної середньої освіти змісту і форм гуманізації відносин, які не відповідають віковим та індивідуальним особливостям школярів; відсутність ефективної системи побудови гуманних взаємин між суб'єктами освітнього процесу; відсутність розробок теоретичних основ виховання гуманних взаємовідносин вихователя й вихованців відповідно до сучасних вимог; ігнорування у процесі формування гуманних взаємин індивідуального підходу до вихованців, який має на меті поступове залучення кожного з них до повсякденного суспільного життя.

Отже, актуальність обраної проблеми, необхідність її теоретико-методологічного та емпіричного вивчення, а також соціальна значущість зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи: *«Виховання гуманних взаємовідносин вихователя та учнів початкових класів в умовах групи продовженого дня»*.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов виховання гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів у групі продовженого дня.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан дослідженості проблеми виховання гуманних взаємовідносин в умовах групи продовженого дня у літературі й уточнити сутність поняття «гуманні взаємовідносини».

2. Розкрити особливості виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів у групі продовженого дня.

3. Визначити компоненти, критерії, показники та рівні сформованості гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів у групі продовженого дня.

4. Розробити модель виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів у групі продовженого дня.

5. Обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність педагогічних умов виховання гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів у групі продовженого дня.

Об'єкт дослідження – процес виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів у групі продовженого дня.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів у групі продовженого дня

На різних етапах наукового пошуку було використано такі *методи* дослідження:

– *теоретичні*: вивчення педагогічної і методичної літератури з теми дослідження для розгляду теоретичних підходів до виховання гуманних взаємовідносин вихователя та учнів початкових класів і визначення понятійного апарату; аналіз програмно-нормативних документів, навчальних планів, програм освітнього процесу групи продовженого дня;

– *емпіричні*: педагогічне спостереження занять групи продовженого дня з метою виявлення змісту гуманного виховання; тестування, анкетування, опитування вихователів, класних керівників та учнів початкових класів, бесіди та інтерв'ю з вихователями, метод незакінчених речень; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний і контрольний етапи) для

перевірки ефективності педагогічних умов виховання гуманних взаємовідносин вихователя та учнів початкових класів у групі продовженого дня.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що автором науково обґрунтовано педагогічні умови та модель виховання гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів у групі продовженого дня.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання методичного інструментарію для вивчення рівнів вихованості гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів у групі продовженого дня.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ГУМАННИХ ВЗАЄМВІДНОСИН ВИХОВАТЕЛЯ Й УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ГРУПІ ПРОДОВЖЕНОГО ДНЯ

1.1. Виховання гуманних взаємовідносин у психолого-педагогічних дослідженнях

Процеси державотворення, що відбуваються в Україні сьогодні, призвели до суттєвих перетворень у системі освіти. Заклад загальної середньої освіти повинен не просто дати учням той чи інший обсяг знань і умінь, а й сформувати таку людину, що здатна творчо мислити, приймати рішення, виробити свою позицію в житті, свій світогляд, ставлення до себе та інших і вміння адаптуватися до умов життя. Це відповідно вимагає зміни стратегії управління процесом навчання, за якою акценти переносяться на особистість як суб'єкт навчальної діяльності. Тому постала проблема перебудови і підвищення ефективності педагогічного процесу. У зв'язку з цим освіта отримує нові філософські й методологічні передумови: демократизацію, індивідуалізацію, свободу творчості, що входять безпосередньо до поняття гуманізації як способу, засобу формування цінностей. За умови гуманізації освіти, іншими словами, при побудові освітніх систем, спрямованих на забезпечення прав особистості, на розвиток, самовизначення й визнання її самоцінності, змінюється ціннісна парадигма, у якій домінуючими стають морально-етичні цінності.

Для подальшого аналізу досліджуваних понять слід розмежувати значення слів «гуманізм» і «гуманність».

Слово «гуманізм» походить від латинського «humanus», що означає «людяний», «людський». Цей термін у 1808 р. увів німецький педагог

Ф. Нітхаммер на основі поняття «гуманіст», яке виникло ще в кінці XV ст. Проте це поняття найчастіше використовують для визначення прогресивного напрямку культури суспільства, яке визначає ставлення до людини як найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток своїх здібностей. Таким чином, гуманізм – це система поглядів, яка містить визначення абсолютної гідності людини, що завжди має бути метою, але ніколи не засобом лише для досягнення якоїсь мети [26].

Центральна ідея гуманізму, на думку В. Кремня, – це актуалізація можливостей, закладених у людині, всебічну культивуацію людської гідності, що підтверджує нерозривний зв'язок між гуманізмом та освітою, оскільки лише освічена людина може розуміти і визнавати цінність іншої людини, поважати її [25].

Упорядники тлумачного словника сучасної української мови термін «гуманізм» (лат. *humanus* – *людяний*) подають із значенням «ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей» [15].

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді визначає гуманізм як один із стрижневих загальнопедагогічних принципів виховання, а утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства [29], що визначає напрям виховної діяльності закладів загальної середньої освіти, зокрема групи продовженого дня початкової школи.

Дослідження поняття «гуманні взаємовідносини» свідчить про те, що «гуманізм» є предметом вивчення багатьох науковців. Зокрема, Н. Селіванова вважає, що гуманізм – це світоглядна концепція, одна із форм суспільної свідомості, що впливає на зміст індивідуальної свідомості; це визнання цінності людини, як особистості, її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей, утвердження блага людини як критерію оцінки суспільних відносин. На її думку, гуманізм визначає людяність нормою стосунків між індивідами, етнічними і соціальними групами, державами [60].

Характеризуючи гуманізм як загальне поняття, слід зауважити, що його сутність можна розкрити, тільки виходячи із принципів, вироблених людством протягом багатьох століть. Домінуючими серед них були наступні принципи гуманізму: людське життя – найвища цінність; недопустимо використовувати життя іншої людини як засіб вирішення своїх проблем; інша людина, її благо повинні бути тільки метою нашої діяльності [61].

Змістовою формою реалізації принципів гуманізму у виховному процесі є вияв загальнолюдських цінностей. Загальнолюдські цінності – це цінності, які мають значення для усього людства. Вони у тій чи іншій формі властиві усім соціальним спільнотам, соціальним групам, народам, хоча не у всіх виражені однаково. Особливості їх вираження залежать від особливостей культурно-історичного розвитку країни, її релігійних традицій, типу цивілізації [34]. Загальнолюдські цінності виступають як ідеал, зразок поведінки для всіх людей і є предметом виховання гуманності особистості. У контексті нашого дослідження саме гуманність як якість особистості є складовим компонентом побудови гуманних взаємовідносин у виховному процесі.

Аналізуючи сутність поняття «гуманність», є очевидним, що у сучасній науковій літературі помітний пошук визначення його сутності. Так, у «Словнику української мови» його наведено у такому значенні, як «властивість за значенням гуманний», тоді як гуманний – це «людяний у своїх діях і ставленні до інших людей» [51].

У наукових пошуках сучасні педагоги дедалі частіше наголошують на тому, що гуманність – це «сукупність морально-психологічних властивостей особистості (людяність, людинолюбство, співпереживання, співчуття, повага гідності іншої людини, вияв турботи щодо людини, нетерпимість до всякого зла та ін.), що відображають усвідомлене й співчутливе ставлення до людини як до вищої цінності» [62].

Якщо вважати гуманність моральною рисою особистості, то у контексті нашого дослідження доцільним є визначення її як моральної якості.

Виховання гуманності в людині є найбільш важливою формою психолого-педагогічної характеристики особистості, воно нерозривно пов'язане з усіма її сторонами та відображає рівень громадянськості та гармонійності.

Отже, зазначене вище дає підстави стверджувати, що гуманність – особистісна якість, зміст якої обумовлений наслідуванням принципів гуманізму. Гуманність формується на основі повсякденного доброзичливого ставлення людини до оточуючих. Коли таке ставлення набуває глибокої усвідомленості, стійкості, воно перетворюється в особистісну якість.

Вихідні положення принципу гуманізму лягли в основу розробки нових гуманістичних якостей суспільства в цілому та учнів зокрема, що зумовило зміну орієнтирів на гуманізацію виховного процесу.

Істотним у подальшому аналізі сутності та змісту поняття «гуманні взаємовідносини» є пошук і визначення закономірностей та принципів гуманізації освіти, оскільки їх наукове визначення сприятиме не лише функціонуванню системи освіти, але передусім, розвитку особистості вихованця. «Гуманізм» є вихідною категорією для характеристики понять «гуманізація», «гуманізація виховання», визначення сутності, змісту й організації цілеспрямованої виховної роботи з гуманізації стосунків вихованців.

За словником педагогічних термінів гуманізація виховання – це створення оптимальних умов для інтелектуального й соціального розвитку кожного вихованця; виявлення глибокої поваги до людини; визнання природного права особистості на свободу, соціальний захист, розвиток здібностей і вияв індивідуальності, самореалізацію фізичних, психічних і соціальних потенцій, на створення соціально-психічного фільтра проти руйнівних впливів негативних чинників навколишнього природного і соціального середовища; виховання у молоді почуттів гуманізму, милосердя, добротності [51].

На основі проведеного аналізу наукової джерельної бази, робимо висновок, що гуманність – це моральна якість особистості, що інтегрує в собі

гуманні якості, мотиви позитивного ставлення і вміння адекватно чинити у відповідності із знаннями і почуттями.

Важливими аспектами гуманізації виховання є гуманізація взаємин між вихователем і вихованцем, повага до особистості вихованця, розуміння його запитів, інтересів, довіра до нього, тобто становлення між вихователем і вихованцем гуманних взаємовідносин.

Вважаємо, що доцільним буде розкрити й зміст понять «взаємовідносини» та близьких до них визначень «відносини», «взаємини» та «стосунки».

Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В. Бусел поняття стосунки наведено зі значенням «зв'язки, взаємини, які виникають між людьми в процесі спілкування» [15, с. 1398]; відносини – «стосунки, зв'язки, взаємини між ким-небудь» [15, с. 175]; взаємини (взаємовідносини) – «це взаємні стосунки між ким- або чим-небудь» [15, с. 125].

Визначенням досліджуваних понять займались педагоги-дослідники та відомі психологи.

На думку В. Білоусової, гуманізація виховання – це «олюднення відносин, що забезпечить морально-емоційну атмосферу взаємного розуміння, поваги й турботи про іншого, безкорисливого ставлення до кожної особистості не як до засобу досягнення власних інтересів, а як до мети». «У цьому випадку, – зазначала педагог, – інший сприймається як вища життєва цінність, викликаючи адекватне сприйняття ставлення до себе» [19, с. 187].

Зв'язок людини з іншими людьми через участь у діяльності має визначену спрямованість, яку складають відносини. Відносини – це спрямованість активності конкретної людини на встановлення й підтримку зв'язку з іншими людьми. Так, В. Мясичев вважав, що багатогранність відносин потребує виокремлення в структурі особистості домінуючих відносин, які характеризують її спрямованість [31]. Домінуючі відносини науковець визначав на основі врахування:

- ставлення людини до людей;
- ставлення людини до себе;
- ставлення людини до предметів зовнішнього світу.

На думку психолога, ставлення до людей є головною та визначною категорією у становленні взаємовідносин.

Поняття взаємовідносини (взаємини) близьке за значенням до поняття відносини, але має свої особливості. Усе наше життя складається зі стосунків з іншими. Для такого зв'язку характерними є взаємовідносини (взаємини). Основне в житті людини – це взаємовідносини з іншими.

Отже, аналіз досліджуваних понять показав, що вони мають спільну характеристику – зв'язок між людьми. Однак ми у нашому дослідженні використовуємо поняття «взаємовідносини». Це зумовлено тим, що для взаємовідносин характерними є емоційна наповненість, виражена ставленням один до одного.

Одним із різновидів виховної взаємодії є соціальна взаємодія, до якої, насамперед, належать: взаємодія членів суспільства між собою, з природою, із створюваними ними предметами. Основною формою соціальної взаємодії є людська практика, яку науковці визначають, як матеріальну, предметно-чуттєву діяльність людини, що має у своїй основі засвоєння та перетворення природних і соціальних об'єктів і складає рухому силу розвитку людської спільноти і пізнання.

Виховання здійснюється як взаємодія вихованців із людьми і предметами, у ході якого відбувається їх психічний і духовний розвиток. Взаємодія у виховному процесі бувають цілеспрямованими, керованими, напівкерованими та стихійними, розвиваючись у реальному процесі виховання у тій чи іншій послідовності. Виховують не тільки педагоги чи батьки. Необхідно враховувати всю складну гаму взаємодій, під впливом яких відбувається розвиток вихованців. Тому, звичайно, не можна не враховувати, що одні і ті ж виховні взаємодії можуть по-різному впливати на людей.

На динамічність виховного процесу свого часу вказував А. Макаренко, стверджуючи, що у залежності від обставин, часу, особливостей особистості і колективу, від таланту і підготовки виконавців, від дотичних цілей діапазон застосування того чи іншого засобу може розширюватись до ступеня повного узагальнення чи зменшуватись до положення повного заперечення [33].

Виховна взаємодія утворюється у процесі включення вихованців у виховні відносини. Як відомо, у філософській літературі відносини – це категорія, особливістю якої є взаємозв'язок елементів певної системи. Відносини особистості – це форма її зв'язку із оточуючими і, зокрема, з тими соціальними системами, компонентами яких вона є. Вияв ставлення особистості до чогось чи до когось завжди є її взаємодією з тими чи іншими об'єктами реального світу, тому що із дій людей і складаються їх відносини. Але вивчення відносин включає в себе вивчення об'єкта і суб'єкта зазначеної взаємодії та існуючих між ними зв'язків.

Ця загальна характеристика може застосовуватись і до виховних відносин, які ми розуміємо, як стосунки вихованця з вихователями, ровесниками, іншими людьми і предметами, у ході реалізації яких відбувається виховна взаємодія. Виховними виявляються лише ті взаємовідносини, у ході реалізації яких здійснюється така взаємодія і відбувається засвоєння вихованцями тих чи інших елементів соціального досвіду, культури.

Розвиток особистості завжди сприяє еволюції відносин. За твердженням А. Макаренка, виключити особистість, ізолювати її, вийняти із стосунків зовсім неможливо, тому саме відносини складають справжній об'єкт нашої педагогічної роботи [33].

Як і відносини у широкому значенні, виховні відносини визначаються характером об'єднання вихованців, організацією їх діяльності і місцем, які вони займають у цьому процесі. Вони існують і як відносини суб'єктивні, як вияв вихованцями та іншими учасниками виховної взаємодії притаманних їм властивостей. Суб'єктивні взаємовідносини виникають на базі об'єктивних.

Виховні взаємовідносини досить різноманітні. Вони можуть класифікуватись за різними критеріями.

Класифікації відносин за А. Макаренком притримуються такі науковці, як Т. Коннікова, Л. Новікова, Г. Щукіна. Вони вказують на такі відносини між людьми: ділові, взаємна залежність, взаємна відповідальність, відносини керівництва та підпорядкування, організації та виконання, а також на міжособистісні відносини любові, дружби, симпатії, піклування.

Найчастіше в групових формах взаємодії людей відносини розподілено на ділові чи офіційні та особисті, що ґрунтуються на почуттях симпатії або антипатії.

Ми вважаємо, що в залежності від того, з чим і з ким людина вступає у стосунки, можна виділити наступну класифікацію видів відносин:

– взаємовідносини – це відносини вихованців із дорослими, ровесниками та іншими дітьми. За характером взаємодії ці відносини можуть бути різними. В одних випадках вихованці тільки акумулюють взаємовплив оточуючих, в інших – виступають у більш активній ролі в якості суб'єктів взаємодії;

– предметні – стосунки із предметами матеріальної культури. Активною стороною у цьому виді вихованих відносин виступають вихованці. Користуючись предметами, діючи ними або за допомогою них, вихованці засвоюють досвід поколінь;

– відношення до самого себе – у ході реалізації цього виду стосунків особистість здійснює самоаналіз, самонаказ та інші види виховного самовпливу.

Отже, у процесі виховання діти вступають у стосунки з людьми і предметами, у ході яких відбувається фізичний і духовний розвиток особистості. Однак головним і таким, що визначає розвиток особистості вихованця, виступає його відношення до людей, цей вид стосунків називається взаємовідносинами.

Як згадувалось вище, гуманність – це моральна норма людського суспільства, яка поєднує у собі вимогу поваги й любові до людини,

взаємодопомоги і взаємопідтримки в колективній діяльності, повсякденному спілкуванні, в усьому укладі життя, тобто такий вид взаємодії з людьми, в ході якої у них виявляється потреба в прояві турботи про оточення, розвиваються гуманістичні почуття (доброзичливість, симпатія, дружелюбність, співчуття, повага, нетерпиме ставлення до грубості та жорстокості), що виявляється у свідомо значущій мотивації, поведінці та діяльності в колективі в різноманітних ситуаціях називається гуманними взаємовідносинами. Гуманні взаємовідносини є видом моральних відносин, які характеризуються доброзичливістю, піклуванням та повагою людини, проявляються у довірі, співчутті і співпереживанні іншому, непримиренністю до несправедливості, зла, жорстокості.

Важливе місце у педагогічних працях А. Макаренка відведено гуманним взаємовідносинам у колективі вихованців і вчителів. Він підкреслював, що «з усім складним світом оточуючої дійсності дитина вступає у безмежну кількість стосунків, кожні з яких незмінно розвиваються, переплітаються з іншими відносинами, ускладнюються фізичним і моральним ростом самої дитини». А. Макаренко як педагог вперше вказав на відносини вихованця з оточуючим світом (довкіллям) як основний і справжній об'єкт виховання. Науковець зазначав, що «вчителі завжди мають справу із відносинами: перед ним постійно знаходиться подвійний об'єкт – суспільства і особистість, і виключити, ізолювати її, вилучити з відносин не можна» [32].

Особливе місце у науково-педагогічній спадщині видатного українського педагога В. Сухомлинського відведено засобам взаємодії вчителів і учнів. Згідно з поглядами вченого активність учня у спілкуванні допомагає вчителю організувати психологічний контакт, необхідний для продуктивної взаємодії, для забезпечення ефективності реалізації обраних педагогом форм та методів навчання. Зокрема, у передмові до книги «Серце віддаю дітям» фіксуємо: «Найважливішим джерелом виховання є багатогранні емоційні відносини педагога з дітьми в єдиному, дружньому колективі, де вчитель – не тільки наставник, а й друг, товариш. Емоційні відносини «неможливі, якщо вчитель

зустрічається з учнями тільки на уроці і діти відчують на собі вплив педагога тільки у класі» [53].

Педагог-гуманіст закликав учителів будувати стосунки між учнями на принципах людяності, поваги їх гідності, спрямовуючи всі педагогічні впливи на творчий розвиток духовних якостей кожної дитини. Відповідними, на його думку, повинні бути й засоби педагогічно доцільного спілкування суб'єктів освітнього процесу. До своїх засобів В. Сухомлинський зараховував: емоційно-психологічну атмосферу педагогічного спілкування; культуру мовлення вчителя; позамовленнєві форми спілкування – міміку, пантоміміку, естетику зовнішнього вигляду педагога, сценічні рухи тощо. Він охарактеризував види спілкування: інтелектуальне, ділове спілкування, спілкування-діалог. Діалог він використовував у спілкуванні «учитель – учень», показуючи рівність позицій педагога та учня. В. Сухомлинський зазначав, що вихованець є найбільш близьким помічником педагога у здійсненні складного, багатогранного процесу виховання і навчання [53]. Шляхом подолання різноманітних психологічних бар'єрів, що виникають під час взаємодії вчителя з вихованцями В. Сухомлинський визначає діалог, тому що він створює продуктивні міжособистісні взаємини учнів із педагогом, в яких органічно поєднуються діловий і особистісний аспекти спілкування, створюється цілісна соціально-психологічна структура виховного процесу.

Багато дослідників вказують на те, що рівень сформованості гуманних взаємовідносин дітей встановлюється за наступними критеріями та поведінковими показниками: 1) доброта (добррозичливість, позитивне ставлення до інших людей); 2) піклування про інших (своєчасна допомога іншій людині, увага, фактичність, обережність, самовіддача, великодушність, дружелюбність); 3) чуйність (уміння співпереживати, співчувати, людинолюбство); 4) повага (прагнення зважати на зацікавлення та думки інших людей, повага до людини, ввічливість, почуття обов'язку та відповідальності); 5) непримиренне ставлення до несправедливості, жорстокості, зла.

Виховання гуманістичних почуттів дитини розглядаємо у якості своєрідних емоційних форм відображення дійсності, у яких виражаються суб'єктивні відносини людини до світу. До моральних почуттів належать ті, що визначають наше ставлення до самих себе, до людей, до людських взаємовідносин: співчуття, почуття доброзичливості, товариськість, почуття дружби, задоволення. Навіть простий емоційний відгук людини є не окремим, ізольованим актом поведінки, а завжди є «комплексною, цілісною реакцією». Гуманістичні почуття є різновидом емоційних відносин дітей один до одного, до інших людей, до своєї поведінки. Аналізуючи картину виявів емоційного життя дитини, можна побачити всі існуючі сторони особистості: спрямованість, інтереси, мотиви, важливі для даного етапу життя. Емоції є тими переживаннями, на основі яких і утворюються почуття як особливості особистості, вони, насамперед, виявляються у вигляді відповідних емоційних проявів.

Сформована гуманна поведінка характеризується наступними ознаками:

- співчуття, повага, бажання прийти на допомогу оточуючим людям;
- бажання та вміння привітно спілкуватися з оточуючими людьми, ввічливо відповідати на прохання, делікатно відхиляти небажане прохання;
- бажання робити приємне для однолітків (колективу й окремих ровесників);
- здатність прислухатися до громадської думки і керуватися у своїх діях громадськими мотивами, отримуючи при цьому особисте задоволення.

Проаналізований матеріал дає можливість стверджувати, що у різних галузях соціуму гуманні відносини вимагають створення відповідної взаємодії і в освіті. У контексті нашого дослідження можемо стверджувати, що гуманні взаємовідносини – це такий вид відносин між членами колективу, який найбільш повно характеризує моральну цінність вихованця і передбачає вияв таких гуманних якостей як доброзичливість, чуйність, турботливість, дружелюбність, увага до інших людей, непримиренність до зла і жорстокості. Вони забезпечують суспільно значущу мотивацію і орієнтацію особистості

вихованця у різноманітних життєвих ситуаціях, визначають його поведінку, діяльність у колективі. Доцільним є обґрунтування особливостей виховання гуманних взаємовідносин у колективі групи продовженого дня як фактору ефективної гуманізації взаємин суб'єктів виховного процесу.

1.2. Особливості виховання гуманних взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець» в умовах групи продовженого дня

На сьогодні у суспільстві потребує свого вирішення низка суперечностей, зокрема між об'єктивною і суб'єктивною необхідністю виховання гуманності стосунків між суб'єктами освітнього процесу та відсутністю науково обґрунтованої системи і програми реалізації такого виховання; потреби в інтеграції виховних впливів усіх форм організації освітнього процесу, позаурочній діяльності, особливо в умовах групи продовженого дня початкової школи і відсутністю таких зв'язків у реальній педагогічній практиці; пріоритетом загальнолюдських цінностей, проголошених у Законі України «Про освіту», та реаліями суспільного життя; потреби виховання гуманної особистості та готовністю педагогічних колективів до реалізації цієї потреби.

Гуманна особистість формується у процесі виховання гуманних взаємовідносин, основою яких у виховному просторі групи продовженого дня початкової школи є гуманність, що проявляється у вчинках та поведінці особистості. Гуманістична основа у вихованні – це той стрижень, на який повинні «нанизуватись найрізноманітніші прояви життєдіяльності дитини». Процес виховання, за визначенням українського педагогічного словника, – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Розглядаючи виховання як процес, що здійснюється під час взаємодії тих, хто виховує, і тих, кого виховують, а також при взаємодії самих вихованців –

повноправних суб'єктів, а не тільки об'єктів виховання, вітчизняна психологія вивчає закономірності саморозвитку особистості в умовах спеціально організованої виховної системи, яка забезпечує не тільки пристосування людей, що ростуть, до наявних форм соціального буття та досягнення певного стандарту, але цілеспрямований розвиток кожної дитини як неповторної людської індивідуальності. Організація виховання пов'язана із побудовою такої суспільної практики, яка спрямовує розвиток суб'єктивного світу людини, сприяючи усвідомленому сприйняттю нею суспільних цінностей, самостійності у розв'язанні складних моральних проблем відповідно до зразків і правил суспільства.

У формуванні людської особистості, поряд із природними особливостями провідна роль належить виховним відносинам. В умовах, коли дитина знаходиться у закладі освіти протягом майже усього дня, у значній мірі зростає роль активності самого вихованця як суб'єкта самовиховання і водночас суб'єкта виховного впливу на інших вихованців. Отже, першочергове завдання закладу освіти – якомога швидко і продуктивно включити її до виховного процесу, активізуючи позитивний виховний потенціал. При цьому важливо визначити провідні цілі виховного впливу на дитину, що відображаються у змісті, формах і методах виховання.

Процес виховання завжди спрямований на зміну поглядів, переконань, ідеалів, звичок, поведінки. Сутність виховання із погляду філософії визначається як перетворення культури людства в індивідуальну форму існування. Педагогічний зміст зазначеного поняття полягає у привласненні соціального досвіду.

З огляду на організаційно-педагогічні засади вітчизняної виховної традиції здійснюється організація виховного процесу в умовах групи продовженого дня початкової школи. Він реалізує принципи виховання, що склались історично: єдність національного і загальнолюдського; природовідповідність; культуровідповідність; активність, самодіяльність і творча ініціатива учнівської молоді; демократизація виховання; гуманізація

виховання; безперервність і наступність виховання; єдність навчання і виховання; цілеспрямованість; диференціація та індивідуалізація виховного процесу; етнізація; комплексний підхід; опора на позитивне.

Закон України «Про загальну середню освіту» одним із головних факторів реформування освіти визначає гуманізм [27]; Національна доктрина розвитку освіти [35], Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» [59] першочерговим завданням освітньої галузі визначають виховання гуманної особистості, а власне освіту – головним чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, формування життєвих орієнтирів особистості. Виступаючи важливою ланкою процесу становлення особистості, група продовженого дня є сприятливим середовищем для реалізації вищезазначених орієнтирів. Це засвідчують етапи розвитку шкіл із групами продовженого дня. У різні історичні періоди ставились різні завдання щодо виховання в умовах груп продовженого дня.

На сучасному етапі група продовженого дня є однією із форм виховання дітей і допомагає організувати найсприятливіші умови для їхнього відпочинку, навчання і виховання, поєднання навчально-виховної роботи на уроках і в позаурочний час. Вона забезпечує, враховуючи вікові особливості, їхній розумовий, моральний, естетичний, фізичний, духовний розвиток, створює умови для організації продуктивної праці, відкриває можливості всебічного виявлення і розвитку індивідуальних, здібностей, запитів та інтересів дітей.

Група продовженого дня є однією із провідних форм організації життєдіяльності молодших школярів. Допомогти дитині сформувати та реалізувати свій пізнавальний і творчий потенціал, соціально адаптуватися, навчитися плідно використовувати свій вільний час – це ті важливі завдання школи, які можливо розв'язати за допомогою групи продовженого дня (далі – ГПД).

Розглядаючи середовище групи продовженого дня, можна стверджувати, що воно повинно втілювати у собі і розвивати у свідомості вихованців певні

гуманні якості, набуття яких сприятиме повноцінному особистісному розвитку кожної дитини. Формування особистості здійснюється під впливом тих відносин, які створюються у найближчому соціальному оточенні. Дитина вступає у взаємодію із середовищем, з окремими людьми, і тут починається моральне виховання, стрижнем якого є формування гуманних взаємовідносин дітей. У суспільстві ці відносини характеризуються стосунками дружнього співробітництва, піклуванням про людину [34, с. 36].

Таким чином, одним із провідних завдань виховного процесу в умовах групи продовженого дня і, відповідно, найбільш продуктивним її засобом є, на наш погляд, залучення дитини у гуманні взаємовідносини, зокрема у системі «вихователь – вихованець».

Організація діяльності молодших школярів в умовах групи продовженого дня є специфічною, що дає можливості для всебічного розвитку особистості, для здійснення виховання в усіх його напрямках: громадянського, розумового, морального, екологічного, статевого, правового, трудового, естетичного та фізичного.

Т. Герлянд [18] визначає специфічність групи продовженого дня наступні функції: діти отримують харчування, для них організують відпочинок та дозвілля, створюють необхідні педагогічні умови для виконання домашніх завдань (самопідготовки) під безпосереднім керівництвом педагога-вихователя. У групах активно вирішують освітньо-виховні завдання: підвищення якості отриманих знань, розвитку інтересів, здібностей школярів, підготовки їх до суспільно корисної праці, виховання колективізму та взаємодопомоги.

У групі зростає час безпосереднього контакту учнів із педагогом-вихователем, що створює умови для кращого здійснення індивідуально-диференційованого підходу до кожної особистості дитини, з'являється можливість здійснення творчої діяльності учнів у різноманітних галузях науки.

Діяльність учнів в умовах групи продовженого дня здійснюється на основі цілеспрямовано організованої роботи вихователя та правильно

спланованого режиму в ній. Режим дня в ГПД повинен відповідати психолого-педагогічним, гігієнічним та віковим особливостям учнів і сприяти перетворенню в єдиний гармонійний процес: навчально-виховну роботу, відпочинок і трудову діяльність школярів. Правильне чергування в режимі дня праці і відпочинку, насамперед, сприяє збереженню в дітей найвищої працездатності. Від раціонального, з погляду педагогічної і гігієнічної побудови, режиму залежить підвищення успішності, збереження достатньої працездатності і попередження втомлюваності учнів. Дотримання упродовж тривалого часу правильного режиму сприяє зміцненню здоров'я, створює життєрадісний настрій і підвищує працездатність школярів. Неухильне дотримання режиму виховує в учнів такі цінні якості, як-от: дисциплінованість, акуратність, організованість.

При плануванні режиму роботи групи продовженого дня необхідно врахувати такі вимоги:

- відповідність режиму віковим особливостям школярів;
- педагогічне забезпечення чергування режимних моментів;
- раціональний розподіл часу на навчання, харчування, відпочинок, позакласні і позашкільні заходи, в тому числі максимальне перебування дітей на свіжому повітрі;
- чітку організацію роботи дитячого колективу, єдність вимог до дітей і контроль за їх діяльністю.

Найбільш високий рівень працездатності у більшості здорових дітей припадає на ранкові години (з 8 до 11 годин), а далі помічаємо зниження працездатності, особливо її якісних показників. Переключення школярів на потужні фізичні навантаження чи на позакласні заняття з фізичної культури, організацію ігор різної інтенсивності підтримують працездатність організму на достатньо високому рівні протягом тривалого часу. Під час планування режиму у групі продовженого дня на це необхідно звернути особливу увагу.

У конкретних умовах (міські, сільські групи продовженого дня – одновікові та різновікові) можливо ідеально організувати режим дня учня,

виходячи не тільки із специфіки школи, але й з особливостей її оточення позашкільними і культурно-просвітницькими установами. Однак в усіх випадках цей режим повинен бути гігієнічно дотриманим, педагогічно ефективним, сприяти нормальному росту і розвитку учнів, зміцненню їх здоров'я.

Із самого початку необхідно привчати дітей правильно використовувати час. Режим у групі продовженого дня повинен бути відпрацьованим у відповідності до умов школи і рекомендацій, відображених у нормативних документах. Організуюючи свою діяльність і діяльність школярів, вихователь ставить перед собою ряд завдань, які представлено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

**Організація та завдання діяльності учнів початкових класів
в умовах групи продовженого дня**

	Види роботи (відповідно до режиму)	Завдання
1.	Прийом дітей у групу, перебування на свіжому повітрі	Забезпечення стану психологічного комфорту, організація рухової активності
2.	Обід	Виховання культури поведінки під час перебування в їдальні
3.	Прогулянка, ігрова діяльність	Відновлення сил і працездатності; розвиток спостережливості, допитливості; формування умінь поводити себе у діяльності вільного спілкування, іграх та змаганнях
4.	Підвечірок	Формування навичок спілкування за столом
5.	Самопідготовка	Формування умінь визначати мету, завдання; здійснювати самоперевірку і взаємоперевірку
6.	Робота в гуртках, заняття за інтересами	Розвиток творчих здібностей, пізнавального інтересу, організація рухливої активності

Навчальна діяльність чітко регламентована; її організовано як процес самопідготовки у другій половині дня після відпочинку (прогулянки) дітей.

Як правило, група продовженого дня працює 5 днів на тиждень по 6 годин. Режим у часовому співвідношенні виглядає приблизно так (табл. 1. 2).

Таблиця 1.2

Режим дня в умовах групи продовженого дня

№	Види роботи (відповідно до режиму)	Час
1.	Прийом дітей у групу, перебування на свіжому повітрі	12.30 – 13.00
2.	Обід	13.00 – 13.30
3.	Прогулянки, ігри, суспільно корисна праця	13.30 – 15.20
4.	Підвечірок	15.20 – 15.30
5.	Самопідготовка	15.30 – 17.00
6.	Робота гуртків, заняття за інтересами	17.00 – 18.00

Дозвіллева діяльність передбачає активний відпочинок після виконання всіх домашніх вправ. Ефективними при цьому виступають екскурсійні заняття. У початкових класах переважають екскурсії природничого характеру, під час яких вихователь знайомить учнів із довкіллям, розповідає про необхідність збереження та примноження природних багатств.

Окреслені аспекти організації та функціонування груп продовженого дня включають проблеми, зокрема ті моменти, які ускладнюють формування взаємовідносин між вихователем і вихованцем.

Досить часто сучасні педагоги, адміністрація школи та батьки вбачають функцію вихователя ГПД у його контролі за станом виконання домашніх завдань та повторенням того матеріалу, який засвоювався учнями на уроках у першій половині дня, що призводить до перевтоми дітей і незадовільних результатів навчальної діяльності. Дослідники та науковці також приходять до думки про не досить задовільний стан функціонування груп продовженого дня, який, насамперед, пов'язаний із великою комплектацією груп (понад 30 дітей), відсутністю достатнього методичного та ігрового забезпечення, специфічністю дитячого колективу та взаємовідносин між учасниками освітнього процесу.

Їх вирішення значною мірою залежить від рівня стосунків у колективі групи продовженого дня, зокрема, у взаємовідносинах, що існують між вихователем і вихованцями.

Виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи включає у себе сукупність чинників, важливих не тільки для окремої особистості, а й для суспільної формації, до яких вона входить чи до яких прямо або опосередковано причетна. У зазначених умовах це є дитячий колектив.

Становлення і розвиток дитячого колективу у режимі продовженого дня залежить від багатьох обставин: від організаційної форми режиму продовженого дня (одновікова чи різновікова група чи клас), від структури дитячого колективу, від способів спільної діяльності і спілкування дітей тощо.

Різниця між колективом групи продовженого дня та звичайного класного колективу полягає у тому, що вона може бути різновіковою, тобто її можуть відвідувати учні з різних класів початкової школи. Труднощі виникають під час організації самопідготовки, де необхідно досягти єдності вихователя з учителями одразу декількох класів. Однак є і переваги різновікової групи: співробітництво дітей різного віку дозволяє сформувати у них навички взаємодії, навчати учнів піклуватись про молодших за віком.

Одновікова група, як правило, складається із учнів різних класів однієї паралелі. У ній формувати колектив важче, ніж у різновіковій групі, так як втрачені переваги різновікового спілкування дітей із різних класних колективів, із різним рівнем колективного життя, традиціями, різним стилем педагогічного спілкування вчителя з учнями. Все це різноманіття і позитивне, і негативне, вихователь групи продовженого дня повинен акумулювати у житті єдиного дитячого колективу.

Таким чином, дії вихователя, спрямовані на створення колективу групи продовженого дня, можуть підсилювати вплив на дітей і усувати негативні моменти. Для цього необхідно реалізувати наступні умови:

1) життя дітей у групі продовженого дня повинно бути захоплюючим, різноманітним, щоб кожна дитина могла проявити свої здібності;

2) усе різноманіття умінь і знань, яке учні отримують на уроках, у гуртках, у музичній і спортивній школах, у сім'ї, повинно бережно використовуватись у житті колективу групи продовженого дня;

3) вихователю слід піклуватись про статус кожної дитини у системі особистих внутрішньо колективних стосунків. А для цього він повинен знати, як сама дитина переживає свій статус, як до нього ставиться.

Створюючи і виховуючи колектив молодших школярів у ГПД, вихователь не повинен забувати, що справжнє товариське спілкування дітей один з одним і з ним можливе тільки, якщо у колективі визнається право кожної дитини на індивідуальність, поважаючи його духовний світ, забезпечується радість спільного пізнання, праця, ігри.

Гуманістична концепція виховання, яка утверджує підхід до дитини будь-якого віку як до особистості, що формується, все частіше займає провідне місце у сучасній школі.

Реалізуючи особистісний підхід у роботі з колективом групи продовженого дня, вихователю доречно зайняти таку позицію, щоб не принижувати дітей, а викликати і підтримувати їх власну діяльність, власний вибір і рішення, внутрішню роботу душі. Саме у структурі демократичних виховних відносин учень молодшого шкільного віку реалізує себе як особистість, як активний суб'єкт виховання. Ставлення дитини до самої себе, сприйняття себе, самооцінка багато у чому визначають її поведінку та успіхи в діяльності. Сучасний вихователь групи продовженого дня повинен взяти на себе функцію педагогічного керівництва самовихованням молодших школярів. У початкових класах в учнів вже помітно проявляється інтерес до себе, прагнення порівняти себе з іншими учнями класу, із «публічними» ровесниками. Все це – основа для розвитку потреб у самопізнанні. Важливо, щоб вихователь у самому освітньому процесі створював реальні ситуації для саморегуляції поведінки та діяльності молодших школярів, навчав дітей

окремими методам самопізнання, самоаналізу, самоконтролю. Можливості для цього існують у системі роботи груп за інтересами, у процесі самопідготовки, в умовах суспільно корисної праці і прогулянок, якщо їх організують як форми колективної діяльності. Не менш важливим є те, щоб вихователь групи продовженого дня розумів, що процес виховання, яким він буде займатись, – це, насамперед, формування системи потреб вихованця, а не тільки системи його знань. Недолік, який склався у практиці сучасної школи, полягає у тому, що багато вихователів залучають вихованців до системи духовних цінностей так само, як передають знання, а вони повинні бути відпрацьовані самостійно, бути сформованими на основі переживань [61]. Виховання, насамперед, ґрунтується на спілкуванні вихователя і дітей, між самими учнями, а особистісний підхід у вихованні як раз передбачає організацію повноцінного спілкування з кожним із вихованців. Життя дитячого колективу у групі продовженого дня, рівень розвитку самоуправління у ньому залежить від того, як педагог відноситься до вихованців, у якому стилі вихователь спілкується з дітьми, якими правами реально володіє, які обов'язки визначає.

Використовуючи метод контрастного порівняння у відношенні інформаційно-дисциплінарного і гуманістичного розуміння ролі педагога і учня у їх взаємодії, можна виокремити параметри, які дозволяють відстежити характер змін, що відбуваються у шкільному житті. Порівняння функціонального і особистісно орієнтованого підходу у сфері взаємодії вихователя ГПД і молодшого школяра відображено у таблиці 1.3.

Визначені у таблиці особливості особистісно орієнтованого підходу дозволяють предметно говорити про параметри, які допомагають оцінити характер взаємодії вихователя ГПД і молодших школярів: відповідність рівню освіти і психічного розвитку дитини (виявлення різних форм індивідуалізації навчання і виховання, опора на власний життєвий досвід дитини); розширення загальних цілей взаємодії (інтеграція цілей учасників взаємодії, розширення сфери взаємодії за рамки навчання).

Таблиця 1.3

Характер взаємодії вихователя ГПД і молодшого школяра

Порівняння підходів	
Функціональний	Особистісно орієнтований
Жорсткий розподіл ролей на «вихователя» і «вихованця»	Вихователь відводить вихованцеві роль «виховуваного», чим усуває рольову приналежність інших учасників процесу
У взаємодії вихователь виступає у ролі представника закладу освіти, а не як незалежна особистість	Вихователь є демократичним у взаємодії із вихованцями, він сприймає своїх вихованців такими, якими вони є в реальності
Вихователю належить абсолютне право на визначення цілей навчання і виховання	Визначення цілей на основі інтеграції потреб, інтересів і цілей вихователя і учня
Вихователь жорстко регламентує зміст, форму і характер взаємодії із вихованцем і тим самим намагається повністю структурувати час учня у школі	Вихователь і вихованець аналізують бажану і можливу структуру взаємодії, визначаючи зміст, форму і характер співробітництва; школярі вчаться відповідально структурувати свій час
Вихователь активно використовує методи заохочення і покарання, вимагаючи від учня максимально точного виконання вказівок і вимог вихователя	Виключаються будь-які форми насилля щодо вихованця; орієнтація на створення позитивного емоційного фону на встановлення взаємної довіри
Передбачено дистанцію у взаємодії вихователь – вихованець	Атмосфера відкритої, довірливої взаємодії вихователя і вихованця; вихованець діє на основі емпатичного сприйняття школяра
Вихователь контролює і оцінює досягнення школярів на основі порівняння з «ідеальним прикладом» або, порівнюючи одного вихованця з іншими	Вихователь створює умови для самоконтролю і самооцінки вихованцем власних досягнень у навчальній діяльності та загальному розвитку шляхом зміни у бік передачі низки контролюючих операцій самому вихованцю; зміна параметрів оцінки успішності шкільної діяльності у бік цілісного відслідковування особливостей розвитку дитини

Проаналізувавши психолого-педагогічні особливості дітей молодшого шкільного віку, можна визначити наступні основні характеристики у зазначеному віковому періоді, які служать основою для виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованця: яскраво виражене емоційне гуманне відношення до явищ моральної поведінки; засвоєння елементарних етичних знань; формування відповідних моральних звичок; оволодіння нескладними формами саморегуляції поведінки; формування відповідального ставлення до вимог дорослих чи однолітків.

Отже, однією із провідних цілей діяльності вихователя групи продовженого дня є виховна, яка передбачає формування всебічно розвинутої особистості. Виховний простір групи продовженого дня дає можливості для гармонійного розвитку особистості, де виховний вплив здійснюється не одноманітно, а поетапно. Проаналізовані особливості дітей молодшого шкільного віку є основою для побудови процесу виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня.

Не дивлячись на значний теоретичний ресурс висвітлення окремих аспектів проблеми гуманізації виховних відносин у колективі у науковій і методичній літературі, можна стверджувати, що в цілому досліджуваний процес є недостатньо вивченим і систематизованим. З огляду на це необхідним є створення моделі виховання гуманних взаємовідносин у системі «вихователь – учень початкових класів» в умовах групи продовженого дня.

РОЗДІЛ 2

ВИВЧЕННЯ СТАНУ ГУМАННИХ ВЗАЄМВІДНОСИН У СИСТЕМІ «ВИХОВАТЕЛЬ – ВИХОВАНЕЦЬ» ГРУПИ ПРОДОВЖЕНОГО ДНЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Методичний інструментарій дослідження стану гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня

У ході педагогічної діяльності вихователя виникає особливе спілкування між педагогом і дитиною, в якому учасники формують свій власний погляд на світ. Найбільш широке завдання діяльності вихователя виховному процесі групи продовженого дня полягає у створенні умов для гармонійного розвитку особистості, в підготовці підростаючого покоління до праці і інших форм участі у суспільному житті. Вона вирішується організацією особистісно орієнтованого середовища, управлінням різноманітними видами діяльності вихованців та побудовою правильної взаємодії з вихованцями. Вихователь групи продовженого дня повинен вміти згуртувати дітей в єдиний дружний колектив, пробудити в дитині бажання бути активним учасником суспільного життя, знайти для кожного вихованця відповідне місце у дитячому колективі, створити особливий виховний простір, в якому учень початкових класів буде соціально захищений.

Щодо діяльності вихованців, то в організації діяльності учнів молодших класів педагог відіграє провідну роль. Педагогічне керівництво спрямоване на те, щоб викликати в дітей активність, самостійність та ініціативу. Основними видами діяльності учнів в умовах групи продовженого дня є навчальна, побутова та дозвіллева діяльність.

Основне завдання колективу групи продовженого дня – використовувати всі організаційно-педагогічні та матеріально-технічні можливості для розвитку інтересів, індивідуальних схильностей і здібностей учнів, розкриттю їх

гуманних якостей, формуванню гуманних потреб, навичок гуманного спілкування, гуманної поведінки.

Виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців групи продовженого дня включає усі перераховані вище фактори, що дає змогу дослідити їх стан. Одним із етапів даного процесу є підбір та обґрунтування методичного інструментарію дослідження стану гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня.

На основі визначення поняття і сутності досліджуваних понять нами було розроблено критерії та показники вихованості гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців, які є відображенням виховного процесу, а також визначено методичний інструментарій для дослідження ефективності виховання гуманних взаємовідносин у системі «вихователь – учень початкових класів».

Так, у структурі гуманних взаємовідносин вихователя та вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи ми виділяємо наступні компоненти: *мотиваційно-ціннісний, змістовий, операційно-діяльнісний, особистісний та рефлексивний.*

Мотиваційно-ціннісний компонент гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців ГПД полягає у визначенні цілей, соціальних установок, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, нахилів, мотивів, які є основою для гуманізації стосунків. Змістовий компонент містить такі елементи як обізнаність, моральні знання, уявлення, переконання, педагогічне мислення, норми педагогічної професії, соціальні функції сучасного педагога. Сутність операційно-діяльнісного компоненту складають професійно-педагогічні вміння, володіння педагогічними технологіями та педагогічним менеджментом, формування усвідомленого активного суб'єкта міжособистісного спілкування. Особистісний компонент включає особистісні якості, здібності об'єктів гуманних взаємовідносин, які впливають на результат їх спільної діяльності та визначають індивідуальний стиль діяльності як вихователя, так і вихованців. Рефлексивний компонент реалізується в умінні вихователя свідомо

контролювати результати своєї діяльності і рівень власного розвитку, особистісних досягнень.

Визначення стану гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців ГПД здійснювалось за критеріями, які відображають сутність їх компонентів. Критерії, що відповідають компонентам, розкриваються із урахуванням їх особливостей: мотиваційно-ціннісний критерій – рівень мотиваційної та емоційної спрямованості учасників гуманних взаємовідносин; когнітивний критерій – рівень обізнаності педагога та молодших школярів стосовно моральних уявлень, переконань, «здатності морального висновку»; технологічний критерій – рівень володіння уміннями, навичками, необхідними для гуманізації взаємовідносин в умовах ГПД; особистісний критерій – рівень сформованості важливих для спільної діяльності якостей та здібностей особистості; рефлексивний критерій – рівень наявності досвіду гуманної поведінки (рис. 2.1).

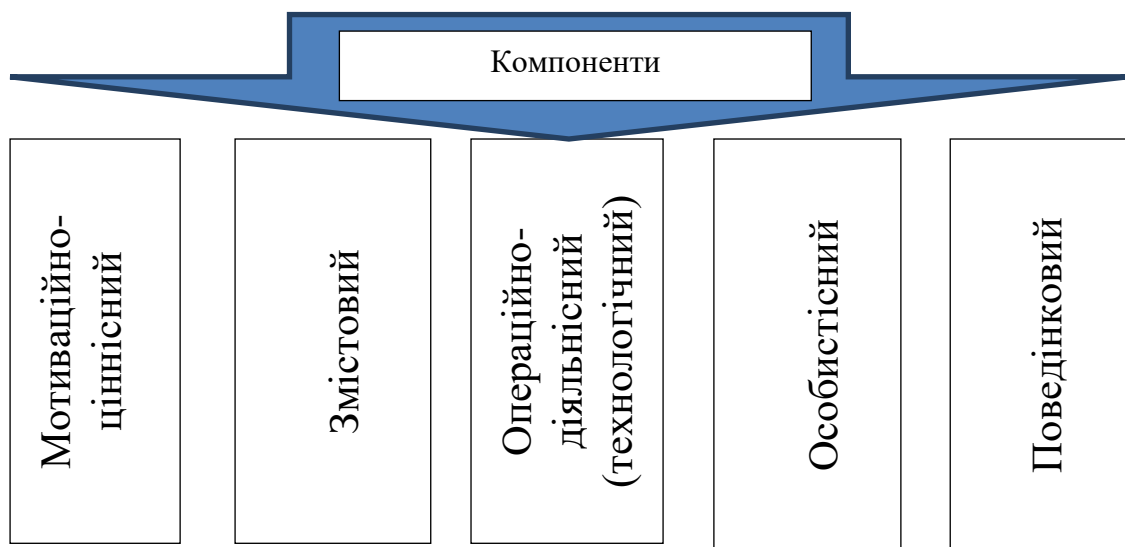

Рисунок 2.1. Гуманні взаємовідносини вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи

Показники кожного критерію були визначені нами на основі структурних компонентів гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи (рис. 2.2).

Рисунок 2.2. Критерії оцінки стану гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців у групі продовженого дня початкової школи

До показників мотиваційно-ціннісного критерію відносимо: інтерес вихователя та вихованців до взаємної діяльності, мотивація досягнення успіху у педагогічній діяльності, усвідомлення необхідності гуманного відношення до людей, готовність із власної ініціативи виявити турботу про оточуючих.

Показниками когнітивного критерію є: володіння моральними уявленнями, переконаннями, здатністю аналізувати ситуації з позиції моралі, наявність знань про гуманні взаємовідносини.

Технологічний критерій характеризується наступними показниками: сформованістю комплексу загально педагогічних умінь (прогностичних, конструктивних, організаторських, комунікативних, когнітивних, рефлексивних), володіння сучасними педагогічними технологіями,

використання прийомів педагогічного менеджменту, сформованість усвідомленого активного суб'єкта міжособистісного спілкування.

Показниками особистісного критерію є любов до дітей, гуманність, альтруїзм, емпатія, творчість, комунікативність, мобільність, гуманних почуттів до оточуючих людей (товариськість, симпатія, співчуття, співпереживання, повага, непримиренність до грубості і жорстокості).

Поведінковий критерій включає показники: наявності досвіду гуманної поведінки, перевага у педагога позиції співробітництва, оптимізм, взаємна довіра у спілкуванні, переконання учнів у готовності.

Проаналізовані критерії та показники дають можливість визначити рівні гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи. Нами визначено три рівні гуманних взаємовідносин вихователя ГПД і вихованців молодшого шкільного віку: високий, середній та низький. Так, високий рівень характеризується тим, що усі показники визначених критеріїв сформованості гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців виявляються повною мірою (яскраво); середній – більшість із показників визначених критеріїв простежуються певною (середньою) мірою і, нарешті, низький рівень – показники сформованості комунікативної культури виявляються слабо.

Слідуючи логіці дослідження, подаємо їх опис.

За мотиваційно-ціннісним критерієм, високий рівень гуманних взаємовідносин вихователя ГПД і вихованців характеризується стійким інтересом до взаємної діяльності; наявністю стійких цілей та мотивів при побудові гуманних взаємовідносин; висока мотивація досягнення успіху спільній педагогічній діяльності; визначенням пріоритету розвитку особистості кожного учня, цінностей його інтересів; домінування гуманістичних поглядів педагогічної діяльності.

Гуманним взаємовідносинам вихователя ГПД та вихованців молодшого шкільного віку середнього рівня сформованості притаманні наступні ознаки: вихователю ситуативно зацікавлений своєю професією; мотиви побудови

гуманних взаємовідносин педагога та школярів нестійкі і можуть змінюватись залежно від зовнішніх впливів (мотиви побудови стосунків – переважно зовнішні); вихователем ураховуються інтереси суб'єктів взаємовідносин та цінується особистість вихованця молодшого шкільного віку; частково вихователь прагне до самовдосконалення та саморозвитку; домінують психолого-педагогічні цінності, а також цінності, пов'язані із розумінням значущості формування гуманних взаємовідносин.

Гуманні взаємовідносини вихователя ГПД із вихованцями з низьким рівнем сформованості характеризуються відсутністю чітко визначеного ідеалу стосунків педагога та школярів, наявністю гуманістичних мотивів і цілей при побудові педагогічної взаємодії вихователя ГПД та вихованців (мотиви побудови стосунків – тільки зовнішні). Вихователь ГПД мало зважає на розвиток та інтереси особистості школяра, не прагне до професійного зростання. У стосунках домінують загальні цінності, що стосуються людини загалом.

За когнітивним критерієм гуманні взаємини вихователя і вихованців групи продовженого дня початкової школи високого рівня сформованості володіють наступними характеристиками. Школярі мають повні, різносторонні, завжди із практичним спрямуванням знання, моральні уявлення та переконання, необхідні для побудови гуманних взаємовідносин. Вихователю властива системність спеціальних, психолого-педагогічних, управлінських, науково-методичних знань. Він використовує оригінальні джерела наукової інформації, володіє універсальними методами, знає індивідуальні особливості розвитку особистості молодшого шкільного віку.

Середній рівень сформованості гуманних взаємовідносин вихователя ГПД і вихованця характеризується такими ознаками. Школярі мають достатні, порівняно різносторонні, не завжди із практичним спрямуванням знання. Вихователь володіє педагогічними знаннями, які дозволяють визначити спрямованість спільної педагогічної діяльності власну стратегію поведінки у різних педагогічних ситуаціях, ефективно вирішити певні педагогічні задачі.

Низький рівень сформованості гуманних взаємин вихователя і вихованців за когнітивним критерієм. В учнів на цьому рівні моральні знання і знання про гуманні взаємини уривчасті, безсистемні. Рідко застосовуються на практиці. У вихователя відсутні педагогічні знання про гуманні взаємовідносини, про особливості педагогічних ситуацій, специфіку професійно-педагогічної діяльності вихователя ГПД. Спеціальні, психолого-педагогічні, управлінські науково-методичні знання вихователя мають поверхневий, нестійкий характер. Він слабо володіє психолого-педагогічною термінологією, майже не використовує навчальну та науково-методичну літературу для самовдосконалення та саморозвитку.

За високим рівнем гуманних взаємовідносин технологічного критерію, який характеризує тільки діяльність вихователя, педагог уміє творчо застосовувати теоретичні положення у спільній нестандартній педагогічній діяльності; володіє вміннями (прогностичними, конструктивними, організаторськими, комунікативними, когнітивними, рефлексивними) та навичками, необхідними для побудови гуманних взаємовідносин із вихованцями. Долає конфлікти шляхом пошуку компромісу, досконало володіє сучасними педагогічними технологіями та вміє творчо їх використовувати.

Гуманні взаємовідносини педагога та вихованців середнього рівня сформованості за даним критерієм уміє творчо застосовувати теоретичні положення у спільній типовій педагогічній діяльності; володіє більшістю умінь (прогностичними, конструктивними, організаторськими, комунікативними, когнітивними, рефлексивними) та навичками, необхідних для побудови гуманних взаємовідносин із вихованцями. Допускає методичні помилки під час планування гурткових занять, занять за інтересами. Уникає конфліктів або вдається до пошуку компромісу. У процесі виховної діяльності школярів частково використовує сучасні педагогічні технології. Достатньо швидко адаптується.

Відносини вихователя і вихователя в умовах групи продовженого дня з низьким рівнем сформованості за технологічним критерієм не вміє

застосовувати теоретичні положення у спільній педагогічній діяльності; слабо володіє певними вміннями (прогностичними, конструктивними, організаторськими, комунікативними, когнітивними, рефлексивними) та навичками, необхідних для побудови гуманних взаємовідносин із вихованцями. При розв'язанні конфліктних ситуацій простежується зорієнтоване збереження власної позиції (уникнення неприємностей). Поверхнево орієнтується у доцільності використання педагогічних технологій. Повільно адаптується до нових умов.

За особистісно-емоційним критерієм, гуманні взаємовідносини вихователя і вихованців групи продовженого дня початкової школи з високим рівнем сформованості характерні наступні ознаки. Усвідомлення школярами необхідності гуманного відношення до людей, яке систематично появляється у спільній діяльності, та їх готовність з власної ініціативи виявити турботу про оточуючих. Вихователю групи продовженого дня притаманні такі професійно важливі якості як любов до дітей, справедливість, альтруїзм, комунікативність, щирість, толерантність, творчість, відповідальність, він готовий до співпереживання, співпраці тощо.

Середній рівень сформованості гуманних взаємовідносин за особистісно-емоційним критерієм передбачає усвідомлення школярами необхідності гуманного відношення до людей, яке частково появляється у спільній діяльності, та їх готовність з власної ініціативи виявити турботу про оточуючих у окремих яскравих, емоційних ситуаціях. Вихователь групи продовженого дня не у повній мірі володіє зазначеними вище професійно значущими якостями та здібностями.

За особистісно-емоційним критерієм гуманні взаємовідносини вихователя ГПД і вихованців з низьким рівнем сформованості характеризуються несформованістю усвідомлення школярами необхідності гуманного відношення до людей, неготовністю із власної ініціативи виявити турботу про оточуючих. У вихователя сформовані елементарні навички культури, професійно значущі якості та здібності сформовані слабо.

Гуманні взаємовідносини вихователя ГПД і вихованців молодшого шкільного віку за поведінковим критерієм із високим рівнем сформованості передбачає наявність у школярів великого досвіду гуманної поведінки; педагогові притаманна позиція співробітництва, яка характеризується інтересом до школярів, оптимізмом і взаємною довірою у спілкуванні, що будується на основі захоплення спільною творчою діяльністю. Школярі переконані у готовності педагога завжди допомогти.

Середній рівень характеризується наступними показниками: вихованці ГПД володіють певним досвідом гуманної поведінки, яка найчастіше проявляється лише під педагогічним впливом. Педагогу властива стриманість і терпіння, він «відкритий» для учнів молодшого шкільного віку, пропонує їм своє співробітництво через інтерес до навчально-вихованої діяльності. Встановлення контакту із колективом дітей для нього нетривале, але характеризується стійкістю або результативністю, виникнення задоволення від взаємодії у суб'єктів педагогічної діяльності.

Низькому рівню сформованості гуманних взаємин в умовах ГПД за поведінковим критерієм притаманні: незначний досвід гуманної поведінки школярів, постійна втома, незадоволеність педагога учнями, інтерес до них ситуативний. Взаєморозуміння виникає не завжди та рідко використовується спільна діяльність.

Також нами було визначено рівні вихованості гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців, які супроводжувались відповідними характеристиками (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Характеристики рівнів вихованості гуманних взаємовідносин у системі
«вихователь-вихованець» в умовах групи продовженого дня
початкової школи**

Рівень	Характеристика рівнів
Високий	Вихователь і вихованець на цьому рівні мають повні, різносторонні знання практичного спрямування. У взаємовідносинах систематично проявляються

	Продовження таблиці 2.1
	гуманні почуття до оточуючих людей (доброзичливість, дружелюбність, симпатію, співчуття, співпереживання, повага, непримиренність до грубості та жорстокості), а також готовність із власної ініціативи виявити турботу, зробити приємне оточуючим людям. Усвідомлення необхідності гуманного відношення один до одного сформоване та є нормою. Наявний великий досвід гуманної поведінки.
Середній	На цьому рівні вихователь і вихованець мають повні знання, які нечасто застосовуються на практиці. Іноді у яскравих та емоційних ситуація ними проявляються гуманістичні почуття один до одного і до оточуючих людей (доброзичливість, дружелюбність, симпатію, співчуття, співпереживання, повага, непримиренність до грубості та жорстокості), виявляється готовність з власної ініціативи виявити турботу, зробити приємне оточуючим людям. Гуманні відношення один до одного та до оточуючих сформовано і частково виявляється у діяльності. Володіють певним досвідом гуманної поведінки, який проявляється тільки під педагогічним впливом.
Низький	У вихователя і вихованців на цьому рівні моральні знання і знання про гуманні взаємовідносини уривчасті, безсистемні, рідко застосовуються на практиці. Гуманні почуття (доброзичливість, дружелюбність, симпатію, співчуття, співпереживання, повага, непримиренність до грубості та жорстокості) до оточуючих людей виявляються іноді. Усвідомлення необхідності гуманного відношення один до одного та до оточуючих майже не сформоване. Готовність з власної ініціативи виявити турботу, зробити приємне оточуючим не проявляється. Наявний незначний досвід гуманної поведінки.

Рівні вихованості гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців у дослідженні ми визначали з допомогою діагностики, засобом якої виступив

відібраний нами методичний інструментарій, поданий у таблиці 2.2 відповідно до визначених критеріїв і показників.

Таблиця 2.2

Методичний інструментарій дослідження стану гуманних взаємовідносин вихователя ГПД і вихованців молодшого шкільного віку

Критерії	Критеріальні показники	Методичний інструментарій
Мотиваційно-ціннісний	інтерес вихователя та вихованців до взаємної діяльності, мотивація досягнення успіху у спільній педагогічній діяльності, усвідомлення необхідності гуманного відношення до людей, готовність із власної ініціативи виявити турботу про оточуючих	спостереження, бесіди, анкетування; співбесіди з вихователями та вихованцями; методика «Визначення типу відношення вихователя до дітей і до власної особистості» (анкетування)
Когнітивний	володіння моральними уявленнями, переконаннями, здатністю аналізувати ситуації з позиції моралі, наявність ґрунтовних знань про гуманні взаємовідносини	спостереження, бесіди, анкетування, опитувальник
Технологічний	сформованість комплексу загально-педагогічних умінь, володіння сучасними педагогічними технологіями, використання прийомів педагогічного менеджменту, сформованість усвідомленого активного суб'єкта міжособистісного спілкування	спостереження, бесіди, анкетування, моделювання педагогічних ситуацій з подальшим педагогічним аналізом
Особистісно-емоційний	любов до дітей, гуманність, альтруїзм, емпатія, творчість, комунікативність, мобільність, ступінь вияву гуманних почуттів до оточуючих людей (товариськість, симпатія, співчуття, співпереживання, повага, непримиренність до грубості і жорстокості)	спостереження, бесіди, анкетування, тестування; діагностика особистісної орієнтованості вихователів ГПД у побудові відносин з дітьми та на навчально-дисциплінарну чи особистісну модель взаємодії з дітьми

		Продовження таблиці 2.2
Поведінковий	наявність досвіду гуманної поведінки, перевага у педагога позиції співробітництва, оптимізм, взаємна довіра у спілкуванні, переконання учнів у готовності	спостереження, бесіди; діагностика рівня педагогічної співпраці в процесі навчання

У процесі дослідження стану гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців використовувались загальні методи педагогічного дослідження: спостереження, тестування, анкетування, бесіда, ряд діагностик для вихователів і вихованців.

Послідовне застосування методичного інструментарію, взаємне доповнення його складових на усіх етапах процесу дослідження слугувало гарантією забезпечення достовірності результатів досліджуваного процесу.

У ході констатувального етапу експерименту ми отримали інформацію, яка дозволяє визначити, наскільки в існуючих умовах групи продовженого дня реалізуються гуманні взаємовідносини вихователя і вихованців молодшого шкільного віку.

Констатувальний етап експерименту передбачав діагностування вихователів та вихованців групи продовженого дня початкової школи. Він мав на меті зібрати інформацію за допомогою опитувальників та анкет, які дозволять визначити, наскільки у практиці навчання і виховання здійснюється виховання гуманних взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець» групи продовженого дня. Опишемо коротко методи дослідження та більш конкретно зупинимось на отриманих результатах.

Робота проводилась у кілька етапів. На підготовчому етапі була проведена попередня робота із вихователями груп продовженого дня – потенційними учасниками експерименту. Перед початком експериментальної роботи були організовані інструктивні заняття, на яких їм майбутні учасники були ознайомлені з темою дослідження, з його робочою гіпотезою, з планом майбутнього експерименту та основними моментами її методики. На них

вихователі висловлювали свою думку щодо обговорюваних питань. Вивчаючи досвід роботи педагогів, ми прийшли до висновку, що основною умовою успіху їх діяльності є глибокі знання теорії і методики виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців.

Аналіз результатів діагностування вихователів

Діяльність вихователя в освітньому процесі групи продовженого дня характеризується типом відношення вихователя до дітей і до власної особистості та рівня педагогічної співпраці у освітньому процесі.

У анкетуванні брали участь 28 вихователів груп продовженого дня, які класифікувалися за кваліфікаційними рівнями: спеціалісти вищої категорії, фахівці першої категорії, вихователі другої категорії та спеціалісти.

Дослідження проводилося за допомогою діагностичних методик: методика типів відношення вихователя групи продовженого дня до вихованців і до власної особистості та методика діагностики рівня педагогічної співпраці у освітньому процесі. Подамо стислу характеристику кожної з них.

Діагностична методика типів відношення вихователя групи продовженого дня до вихованців і до власної особистості пропонувала вихователям дати відповіді на запитання, які виявлять його відношення до дітей своєї групи; окремо – до хлопчиків і дівчат; до дитини, яка подобається більше (менше) інших; до самого себе за допомогою опитувальника.

Опитувальник подавався на спеціальному бланку, який містить 18 тверджень. Під кожним твердженням, яке педагогу потрібно оцінити, проведена (для зручності у підрахунках) лінія довжиною 10 см. Оцінка того чи іншого твердження здійснюється наступним чином. Наприклад, вихователю пропонується відповісти на запитання «Оцініть свою прихильність до дітей групи, у якій Ви працюєте?».

Позитивна _____ Негативна

На зображеній лінії вихователь ставить своє «х» у тому місці лінії, яке відповідає його думці. Так, чим ближче до правої боку стоїть позначка, тим більше позитивного бачить вчитель у своїй вихованцях і менше негативного. І,

навпаки, поставлена ближче до лівого боку позначка говорить про те, що вихователь бачить у дітях більше негативного, ніж позитивного.

Лінії, на яких поставлено «х» мають довжину 10 см, кожен сантиметр приймаємо за 1 бал. Для узагальнення результатів визначається середній бал. Якщо за експериментальними даними він дорівнює 6, то відповідно 7-10 балів можна визначити як відносно виражений показник того чи іншого параметру відносин, а 1-6 балів – як відносно слабкий рівень показника.

Запропоновані у методиці 18 тверджень відповідають трьом основним групам критеріїв: «оцінка позитивного у дітях», «прихильність до дітей», «орієнтація на самостійність дитини». За їх співвідношенням можна виділити типи ставлення (стосунків) вихователя до дітей і до самого себе (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Опис основних типів стосунків вихователя і учнів початкових класів

Тип стосунків	Групи критеріїв		
	Оцінка позитивного в дітях	Прихильність до дітей	Орієнтація на самостійність
Оптимальний	+	+	+
Домінуючий	+	+	-
Лояльний	+	-	+
Умовно-позитивний	-	+	+
Умовно-негативний	+	-	-
Авторитарний	-	+	-
Поблажливий	-	-	+
Негативний	-	-	-

+ позитивна відповідь

- негативна відповідь

Оптимальний тип (+++). Характеризується орієнтацією вихователя ГПД на позитивне у дітях, прихильністю до них, прагненням надіти їм можливості для вияву самостійності.

Домінуючий тип (++-). Характеризується прихильністю до дітей, прагнення бачити у них більше позитивного. Однак вихователь все таки орієнтований на контроль.

Лояльний тип (+++). Вихователь надає можливість дітям для самостійності, орієнтуючись на їх позитивні якості, але особистісно та емоційно не прихильний до них.

Умовно позитивний тип (-++). Незважаючи на те, що вихователь менше орієнтується на позитивні якості у дітях, тим не менш, він є прихильним до них і заохочує у них самостійність.

Умовно негативний тип (+--). Вихователь орієнтується лише на позитивне в дітях.

Авторитарний тип (-+-). Демонструючи прихильність до дітей, вихователь ГПД, якому притаманний такий тип відносин, недооцінює позитивне у них і надає перевагу контролю.

Поблажливий тип (--+). Характеризується лише наданням самостійності дітей.

Негативний тип (---). Є неоптимальним для побудови взаємовідносин з дітьми.

Аналіз відповідей виявив наступну ситуацію: оптимальний тип притаманний 68 (50%) вихователям – учасникам експерименту; умовно позитивний тип є характерним для 21 (16%) вихователя, поблажливий тип властивий 19 (14%) вихователям, негативний тип притаманний 27 (20%) вихователям – учасникам експерименту.

Методика «Незакінчені речення» (Р. Овчарова, Л. Мітіна). Ця діагностика використовується для виявлення ставлення дитини до навчання в загальному та до ГПД зокрема, емоційних станів учнів до часу перебування у групі продовженого дня.

Процедура полягає у наступному: школярам роздаються банки опитувальника із проханням закінчити речення. У такому виді роботи увагу спроектовано на емоційні переживання дитини, які є важливими для вихователя.

Дітям пропонуються 9 незакінчених речень, які були закінчені наступним чином:

1) В групі продовженого дня мені подобається ... вихователь (6%), робити уроки (21%), допомагати робити уроки (6%), коли перевіряють уроки, сміх, час для розваг, відпочивати, малювати, читати, гуляти (22,5%), гратися (21%), спілкуватися з друзями, все (12,5%).

2) Коли до мене підходить вихователя ... негативні емоції: страшно, сварить, почуває себе погано, мені не подобається, хвилююсь, сиджу рівно, думаю, що буде сварить, лякаюсь – 28,5%; позитивні емоції: допомагає, пояснює незрозуміле, вихователь посміхається, він мені подобається, я радію, не боюся, почуваю себе добре, не страшно, мені це подобається, хочеться допомогти – 30,5%; інше: вітаюся з ним, говорить зі мною, дивиться уроки, не можу відповісти.

3) Наш вихователь ... називали ім'я та по батькові вихователя (10%); добрий, розумний, дуже добрий, хороший, дуже хороший, прекрасний, уважний, строгий – 90%; проводить заняття ... вікторини, конкурси, майстерні саморобок, цікаві заняття, веселі свята – 80%; проводить не дуже цікаві заняття – 20%.

4) У ГПД мені не подобається ... робити уроки, заставляють робити уроки (23%), усе подобається (17,5%); коли сварять, дражнять, б'ються, роблять зауваження (так в основному відповідали діти, зібрані у групу з різних класів), крик-шум – 15%, сидіть допізна, мало гуляємо, не встигаємо робити уроки (31%).

5) Вихователь до нас відноситься ... добре, як з дорослими, ласкаво, уважно, строго, але справедливо – 95%; строго, погано, іноді добре, іноді погано – 5%.

6) Я не люблю, коли у ГПД ... рано забирають (2%), не залишається часу погратись, потрібно робити уроки (8%), мене ображають, сварять (8%), мало гуляємо, кричать діти – заважають (26%), приходять діти з інших класів (16%), усе подобається (9,5%).

7) Коли я підходжу до кабінету, у якому група продовженого дня ... негативні емоції: не хочу обідати, не хочу туди йти, страх, погано, злість

(17,5%); позитивні емоції: радію, думаю про прогулянки, радість, мені подобається, нічого не боюсь (60%, з них 25% дітей із класу-групи, де вихователь є і вчителем); інше: стукаю в двері, вітаюся з вихователем, не знаю.

8) Коли я думаю про школу ... негативні емоції: стає погано, не хочу до школи, виникають погані думки, трясуться руки (16,5%); позитивні емоції: хочу до школи, думаю про зустрічі з друзями, мені добре, весело, радію, хочу робити уроки, хочу вчитись вічно, виникають хороші думки, скучаю (60%); інше: не думаю про школу, хочу спати.

9) Коли дзвенить дзвоник з останнього уроку ... радію, стрибаю від щастя, кричу від радості, щасливий – 61%, біжу в групу, скоро підемо обідати, йду мити руки, хочу перепочити – 5%; сумно, хочу ще вчитись – 4%, нічого не відчуваю, полегшення, вилітаю з класу, збираю портфель – 11%.

Процентне співвідношення позитивних і негативних емоцій, які відчують молодші школярі, представлені у таблиці 2.4.

У колонку «позитивні емоції» ми включили емоції, які можна розглядати як позитивні по відношенню до перебування у школі в другій половині дня, до вихователя, однокласників або до дітей із паралельного класу.

Таблиця 2.4

Емоційне відношення вихованців до групи продовженого дня

№	Позитивні емоції (%)	Негативні емоції (%)	Інше (%)
1.	89	-	11
2.	30,5	28,5	41
3.	90-98,5	1,5	10
4.	17,5	59	23,5
5.	95	5	-
6.	11,5	50	40,5
7.	17,5	60	32,5
8.	60	16,5	23,5
9.	61	4	35

У колонку «позитивні емоції» ми включили емоції, які можна розглядати як позитивні по відношенню до перебування у школі в другій половині дня, до вихователя, однокласників або до дітей із паралельного класу. Відповідно у

колонку «негативні емоції» потрапили емоції, що мають відношення до перебування у групі продовженого дня, взаємовідносин до вихователів і товаришів по групі із негативним забарвленням. У колонку «інше» ввійшли емоції, які не можна чітко віднести до позитивних чи негативних.

Застосований методичний інструментарій продемонстрував наступну ситуацію щодо рівня виховання гуманних взаємовідносин у системі «вихователь – учень початкових класів» у вихованців груп продовженого дня (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Результати визначення рівня виховання гуманних взаємовідносин у системі «вихователь – учень початкових класів» (учні початкових класів, констатувальний етап експерименту)

Назви діагностики	Групи	Рівні вихованості у побудові гуманних взаємовідносин учнів					
		високий		середній		низький	
Методика «Незакінчені речення»	Е	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
		66	53	28	23	29	24
	К	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
		60	47	35	28	32	25
Проективна методика «Карта емоційних станів»	Е	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
		81	66	50	41	25	20,3
	К	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
		78	61,7	55	43	31	24
Діагностика моральних якостей вихованців (Методика «Вибір»)	Е	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
		22	17,6	50	40,4	51	42
	К	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
		23	18,3	50	39,5	54	42,2
Всього	Е	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
		56	45,5	43	35	35	28,4
	К	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
		54	42,5	47	37	39	30,7

Більшості дітей подобається перебувати в групі продовженого дня, однак є такі моменти перебування в ГПД, які викликають у дітей неприємні відчуття чи страх. До таких відноситься момент, коли вихователь підходить до дитини

(28,5%), проводить заняття (1,5%), відносини із товаришами по групі (23%), процес самопідготовки (23%), відносини із вихователем (5%), очікування необхідності йти в ГПД (17,5%), відношення до школи взагалі (16,5%).

Порівнявши дані, отримані за описаними вище методиками, можна зробити висновок, що багато молодших школярів відчують труднощі у адаптації до школи і до перебування в ГПД зокрема, виявляють невизначне відношення до перебування в колективі та низький індекс емоційної позитивності, демонструють страхи по відношенню до вихователя, а також є діти, у яких негативне відношення до школи взагалі.

Оскільки, як показано у теоретичному аналізі літератури вище, виховний колектив та клімат у ньому є одним із визначальних компонентів гуманних взаємовідносин, то труднощі учнів під час перебування у групі продовженого дня, їх невизначене і негативне відношення до колективу свідчить про те, що сучасні умови навчання і виховання школярів не забезпечують комфортних умов перебування дітей у стінах школи.

Аналіз діагностування вихователів за опитувальниками та анкетами дозволяє стверджувати про те, що педагоги мають уявлення про гуманні взаємовідносини та у власній практиці, на їхню думку, використовують демократичний стиль взаємодії з дітьми. Однак діагностика виявлення орієнтованості вихователя на навчально-дисциплінарну чи особистісну модель взаємодії на основі спостереження показала, що це не завжди так.

2.2. Діагностика готовності вихователів і молодших школярів до гуманізації взаємовідносин в умовах групи продовженого дня

Серед педагогічних умов, які забезпечують ефективне виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи, однією із найважливіших є формування

готовності учасників гуманних стосунків до здійснення даного виховного процесу.

Готовність вихователів до певної діяльності розуміється нами як комплекс знань, умінь і практичних навичок, що дозволяють педагогу успішно здійснювати діяльність по виховання гуманних взаємин із молодшими школярами, сукупність професійних і особистісних якостей, поглядів, переконань, сформованих на основі прийняття особистістю гуманності як моральної цінності.

Готовність вихователя до побудови гуманних взаємовідносин розглядається нами як складне соціально-психологічне явище, як інтегральний прояв ряду властивостей особистості із спрямованістю гуманізацію виховного процесу. Результативність цієї діяльності визначається не тільки освіченістю педагога, але і ступенем сформованості його мотиваційної, інтелектуальної, емоційної, вольової сфери, психофізіологічними особливостями, що забезпечують йому високу професійну працездатність, творчий підхід до справи.

У загальному вигляді готовність має таку структуру:

– особистісну складову (педагогічну самосвідомість, інтерес до діяльності, мотиви діяльності);

– процесуальну (знання про предмет і способи діяльності, навички і вміння, професійно значущі якості особистості, педагогічні здібності).

Для характеристики готовності вихователів до інноваційної виховної діяльності нами було визначено три рівні сформованості такої готовності, а саме високий, середній та низький.

Для високого рівня характерними є такі прояви з боку вихователів: володіння міцними знаннями про сутність процесу гуманізації взаємовідносин з вихованцем, його структуру, підходи до визначення означеного поняття, методи, засоби, форми побудови гуманних взаємовідносин; володіння знаннями про особливості встановлення гуманних стосунків з дітьми молодшого шкільного віку. На високому рівні вихователь не лише володіє

певними знаннями, а й уміє застосовувати їх на практиці, тобто вміє планувати професійну діяльність для впровадження гуманних принципів у відносинах із школярами, уміє добирати та реалізовувати форми та методи, що найбільш сприяють успішній гуманізації взаємовідносин, вміє співпрацювати із вихованцями у ракурсі виокремленої проблеми. У вихователів яскраво виражена орієнтованість на особистісну модель взаємодії з учнями молодших класів. Також для високого рівня є властивим усвідомлення з боку вихователя ГПД власної ролі в процесі побудови гуманних взаємовідносин та прагнення й здатність до самовдосконалення.

На середньому рівні практичної готовності вихователів до виховання гуманних взаємовідносин з учнями початкових класів у більшій мірі володіли знаннями і про процес гуманізації взаємовідносин взагалі й із школярами зокрема, натомість їх знання були дещо поверховими, інколи фрагментарними; у вихователів були сформовані уявлення про форми та методи роботи з дітьми щодо виховання гуманних взаємовідносин із вихованцями, проте не завжди вони розуміли шляхи їхньої реалізації, мали утруднення з процесом планування такої діяльності; педагогами було усвідомлено значущу роль вихователя у процесі гуманізації стосунків, натомість прагнення до самовдосконалення не мало яскраво забарвленого характеру. Вихователі виявили помірну орієнтацію на навчально-дисциплінарну або особистісну модель взаємодії з дітьми.

Низький рівень характеризувався відсутністю первинних знань щодо виховання гуманних взаємовідносин, особливо про специфіку процесу з учням початкових класів. Вихователі не могли пригадати форми та методи роботи з дітьми щодо успішної гуманізації їх стосунків, називаючи лише найбільш очевидні (як-то виховні бесіди, гра). Відповідно не могли реалізувати їх на практиці, мали утруднення щодо планування роботи з метою ефективної гуманізації відносин, проте не могли визначити практично жодної форми співпраці. У вихователів яскраво виражена орієнтованість на навчально-дисциплінарну модель взаємодії з учнями. Не усвідомлювали власної ролі у

процесі виховання гуманних взаємин з учнями початкових класів; мали слабку мотивацію до самовдосконалення та прагнення до нього виявилось слабким.

З метою виявлення стану вихованості гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців груп продовжного дня було організовано констатувальний етап педагогічного дослідження, в якому брали участь 35 педагогів.

Аналіз результатів дослідження готовності вихователів ГПД до гуманізації стосунків із вихованцями

Для визначення готовності вихователів ГПД до гуманізації стосунків із вихованцями нами було запропоновано респондентам анкета-опитувальник для виявлення умов і шляхів гуманізації взаємовідносин «вихователь -вихованець» в ГПД (когнітивний компонент компетентності), опитувальник «Моральні якості особистості щодо наявності їх у взаємовідносинах із учнями» (особистісний компонент готовності) та діагностику визначення орієнтованості вихователя на навчально-дисциплінарну або особистісно-орієнтовану модель взаємодії з дітьми (процесуально-діяльнісний компонент готовності).

З метою визначення рівня готовності педагогів, які працюють з молодшими школярами, до здійснення нової педагогічної діяльності їм була запропонована анкета-опитувальник для виявлення умов і шляхів гуманізації взаємовідносин «вихователь – вихованець» в ГПД, які їм знайомі і якими вони користуються на практиці.

Стосунки «вихователь – вихованець» респонденти визначили як: спільну діяльність педагога і вихованця, взаємовплив (21%); спільний вплив вихователя на дітей та вихованців на вихователя (56%); спільні дії педагогів щодо виховання дітей, керуючись єдиними вимогами до суб'єктів виховного процесу (33%).

Характер стосунків, які формуються в учнівському колективі, усіма педагогами був визначений як такий, якому притаманні доброзичливі відносини (44%), співпраця з дітьми (31%), створення комфортної для дітей

атмосфери (25%). Жоден вихователь не вказав, що у його відносинах з учнями основним є виконання завдань педагога.

100% педагогів вважають, що використовують у власній педагогічній практиці демократичний стиль, обґрунтовуючи свою відповідь наступним чином: взаємини з дітьми будуються на довірі, повазі; готовність педагога пояснити помилки дітей, спільне обговорення проведення занять та ігор, спільна діяльність педагога і дітей, заохочення ініціативи дітей, повага до особистості дитини.

100% респондентів гуманістичні взаємовідносини з молодшими школярами розуміють як: доброзичливі стосунки вихователя і учнів; взаємодію, яка виявляється під час виконання спільної діяльності; врахування індивідуальності дитини; взаємодія, заснована на вірі в дитину, у добрі почуття і наміри; взаємна діяльність, у якій приймають участь як вихователь, так і учні; толерантне ставлення суб'єктів вихованого процесу один до одного.

99% респондентів назвали наступні шляхи гуманізації стосунків між дітьми і вихователем: вивчення індивідуальних особливостей кожної дитини і вибудовування виховного процесу, ґрунтуючись на отриманій інформації; створення доброзичливої атмосфери; побудова довірливих стосунків; проведення розвиваючих ігор та ігрових тренінгів, застосування інтерактивних методів виховання, методу педагогічної підтримки; позитивний приклад вихователя та батьків у сім'ї, моделювання педагогічних ситуацій із подальшим аналізом; налагодження взаєморозуміння, взаємодопомоги; проведення колективних та індивідуальних виховних бесід; виконання спільних доручень, прояв вимогливості до учнів.

Педагогам було запропоновано проранжувати групи якостей, які є підґрунтям для побудови взаємини на гуманній основі. Ми отримали наступні результати: найбільша кількість вихователів (61%) найважливішими якостями назвала доброту, доброзичливість, любов до дітей, ввічливість та інтелігентність. 39% педагогів на друге місце поставили здатність до співчуття, чуйність, повага особистості дитини. Активна життєва позиція, мудрість,

витримка, критичність до себе є показником третього місця для 35 респондентів. 39% вихователів надали останнє місце компетентності і професіоналізму у формуванні гуманних взаємовідносин (рис. 2.3).

Результати визначення респондентами груп якостей, необхідних для побудови гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців, відображені на рисунках 2.3–2.5.

Рисунок 2.3. Результати визначення респондентами компетентності та професіоналізму як необхідних якостей при побудові гуманних взаємовідносин із вихованцями

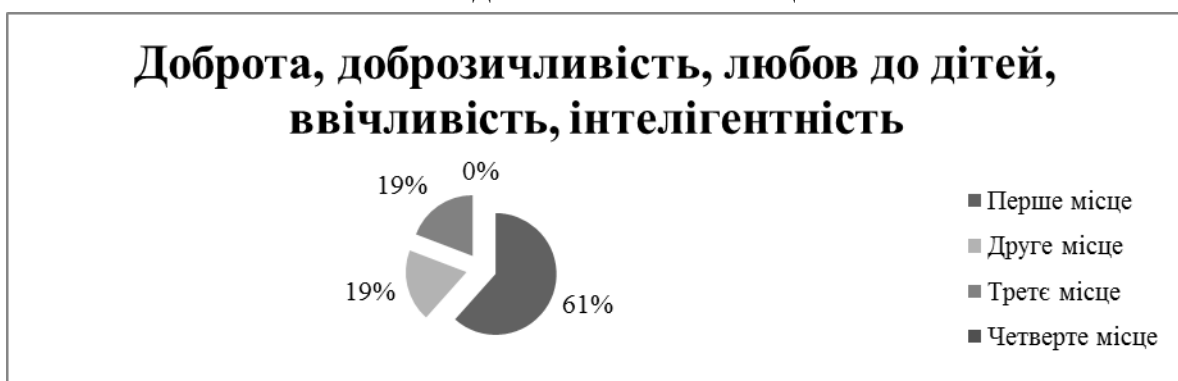

Рисунок 2.4. Результати визначення респондентами доброти, доброзичливості, любові до дітей, ввічливості та інтелігентності як необхідних якостей при побудові гуманних взаємовідносин із вихованцями

Переваги інтерактивних методів виховання як засобу гуманізації відносин «вихователь – вихованець» респонденти визначили наступним чином: на думку 52% вихователів, застосування інтерактивних методів зближує педагога і

вихованців; проявляються більш довірливі стосунки вихователя ГПД з дітьми; інтерактивні методик сприяють покращенню стосунків між вихователем і вихованцем, налагодженню емоційного контакту. 23% педагогів вважає, що у навчальному процесі інтерактивні методи дозволяють підвищити пізнавальний інтерес, активізувати пізнавальну діяльність; сприяють кращому сприйманню нового матеріалу. Під час даної роботи (застосування інтерактивних методів) діти розкриваються, різноманітні форми інтерактивної технології допомагають дітям розслабитись, бути розкутими, – так вважають 13% респондентів.

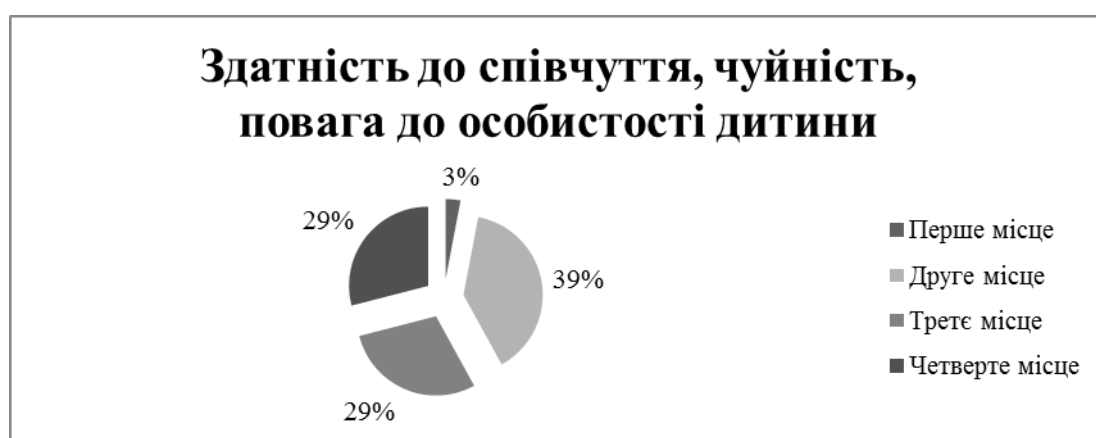

Рисунок 2.5. Результати визначення респондентами здатності до співчуття, поваги до особистості дитини як необхідних якостей при побудові гуманних взаємовідносин із вихованцями

У даному процесі проявляються індивідуальні якості дитини, її психологічних особливості, що допомагає педагогу краще зрозуміти її, – це думка 10% вихователів. Жоден педагог не притримується думки, що різноманітні форми інтерактивної технології дозволяють педагогові поглянути на дитину з іншого боку.

Аналіз анкетування педагогів дозволив зробити висновок про те, що більшість педагогів мають уявлення про гуманні взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець» і у власній практиці використовують демократичний стиль взаємодії з дітьми. Серед шляхів, спрямованих на гуманізацію взаємовідносин у ГПД, вихователі назвали проведення виховної роботи, направленої на виявлення та розвиток гуманних якостей вихованців,

організацію спільної діяльності вихователя і вихованців, моделювання життєвих ситуацій з їх подальшим аналізом, прийняття дитини з орієнтацією на її позитивні якості, властивості та можливості. Необхідними якостями для виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців були визначені доброта, доброзичливість, любов до дітей, ввічливість, інтелігентність.

Для визначення особистісної складової готовності вихователів до гуманізації стосунків із вихованцями в групі продовженого дня їм було запропоновано опитувальник «Моральні якості особистості щодо наявності їх у взаємовідносинах із учнями». Досліджуваним пропонувався перелік якостей, що характеризують гуманні стосунки з оточуючими. Вони мали висловити свою думку, розподіливши запропоновані якості на три колонки: до першої віднести найважливіші якості; до другої – ті, які можуть бути, але не обов'язково; до третьої – ті, яких може не бути. Результати проведеного діагностування наведено в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Розподіл якостей, необхідних для побудови гуманних взаємовідносини у системі «вихователь–вихованець» в умовах групи продовженого дня

№ з/п	Гуманні якості	Наявність гуманних якостей, %		
		Обов'язково	Необов'язково	Можуть і не бути
1.	Справедливість	46	52	2
2.	Доброта	42	54	4
3.	Взаємодопомога	89	11	–
4.	Щирість	23	64	13
5.	Працьовитість	12	75	13
6.	Турботливе і відповідальне ставлення до оточуючих	38	52	10
7.	Самоповага	21	78	1
8.	Здатність мислити критично	10	85	5
9.	Принциповість	13	45	42
10.	Миролюбність	77	22	1
11.	Самокритичність	65	35	–
12.	Співпереживання	92	8	–
13.	Доброзичливість	67	25	8
14.	Тактовність	69	30	1

Як показують результати дослідження, якостями, обов'язковими для побудови гуманних взаємовідносин із вихованцями, вихователі ГПД вважають взаємодопомогу, співпереживання, турботливе і відповідальне ставлення до оточуючих, миролюбність, доброзичливість і тактовність.

Такими, які є необов'язковими, педагоги визначили працьовитість самоповагу та здатність критично мислити. Принциповість вихователі груп продовженого дня як якість, що може і бути притаманною педагогові при побудови гуманних стосунків із вихованцем. Отже, вихователі при гуманізації виховного процесу надають перевагу гуманним якостям, які демонструють уміння взаємодіяти у колективі, але не зважають на якості, які дають можливість робити правильні висновки у життєвих ситуаціях (здатність критично мислити), позиціонувати себе як особистість (самоповага), та принциповість вважають взагалі непотрібною для побудови гуманних стосунків, що знизить авторитет педагога в очах дітей.

Саме це є метою створення нами моделі виховання гуманних взаємовідносин між вихователем і вихованцями групи продовженого дня початкової школи, яка буде проаналізована у наступному підрозділі.

РОЗДІЛ 3

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ГУМАННИХ ВЗАЄМВІДНОСИН ВИХОВАТЕЛЯ І УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ГРУПІ ПРОДОВЖЕНОГО ДНЯ

3.1. Модель виховання взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи

Актуальність проблеми виховання гуманності у підростаючого покоління пов'язана з тим, що сьогодні, в першу чергу, постають цінності і принципи, необхідні для загального виживання та вільного розвитку суспільства, тобто стратегія толерантності, терпимості до чужої позиції, цінностей, культури, ідеології, необхідності до взаємного порозуміння, пошуку компромісів у вирішенні будь-яких питань. Тому основою цивілізованих відносин мають стати здатність до гуманної поведінки у стосунках з різними людьми, уміння відстоювати свої права і свободи, не порушуючи при цьому права і свободи інших, готовність до конструктивної взаємодії та взаєморозуміння з людьми, незалежно від їхніх поглядів і поведінки.

Безумовно, що формування гуманних взаємовідносин між вихователем та вихованцем повинно відбуватись на всіх вікових етапах освітнього процесу. Але незаперечним є той факт, що молодший шкільний вік є найбільш сприятливим для виховання гуманних взаємовідносин як у освітньому процесі загалом, так і в умовах групи продовженого дня зокрема.

Проблема виховання гуманних взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець» може успішно вирішуватись за умови науково обґрунтованої теоретичної моделі, відповідно до якої організовується весь експериментальний освітній процес в умовах групи продовженого дня початкової школи. Метод моделювання обраний через те, що модель представляє собою теоретично і практично створену структуру, яка відтворює ту чи іншу частину дійсності у

схематизованій і наочній формі. Саме модельний підхід до вивчення явищ дійсності дозволяє висвітлити їх глибину, сутність, розкрити динаміку взаємозв'язку складових елементів, виявити шляхи, що характеризуються оптимізуючим впливом на процес функціонування даного явища.

Моделювання трактують як репродукування характеристики певного об'єкта на інший об'єкт, що є моделлю, спеціально створеною для їх вивчення і базується на аналогії функцій, які здійснюються об'єктами різної природи [67]. М. Ярмаченко, підкреслюючи важливість поняття, вважає, що на ідеї моделювання ґрунтується будь-який метод наукового дослідження – як теоретичний, при якому використовуються різноманітні знакові, абстрактні моделі, так і експериментальний, що використовує предметні моделі [67].

При моделюванні ми обрали структурну модель, яка імітує організацію структури оригіналу. Її структурно-змістовими компонентами виступають мета, завдання, принципи, фактори, зміст, методи, засоби, організаційні форми, педагогічні умови, результат. Звернемося до характеристики структурно-змістовими компонентами компонентів моделі виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи.

Мета і завдання виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців у ГПД. Мета – це очікувані результати будь-якої діяльності. Основою моделі є мета – підвищення ефективності процесу виховання взаємовідносин вихователя і вихованців у ГПД початкової школи. Її реалізація передбачає вирішення ряду завдань: розвиток гуманістичних потреб і переконань, почуттів у вихованців; озброєння системою моральних знань, знань про гуманне відношення один до одного, про моральні норми і правила; формування прагнення до їх стійкого виконання у поведінці, до самодисципліни.

Принципи виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців у ГПД. Виховний процесу опирається на відповідні принципи. Принцип – це основне вихідне положення будь-якої теорії, світогляду, переконання, погляду

на речі, керівне положення, установка до діяльності, наукове чи моральне начало, підґрунтя, правило, основа, від яких не відступають..

У модель ми включили наступні принципи сучасного виховання: системності і цілісності; орієнтації на цінності та ціннісні відносини; суб'єктивності; ефективності соціальної взаємодії; наступності; опори на актуальні потреби вихованців з орієнтацією на зону їх найближчого розвитку.

Принцип системності і цілісності передбачає вивчення будь-яких педагогічних явищ як об'єктивних систем. При цьому педагогічні явища розглядаються не як сукупність елементів, а як цілісність, що володіє інтегральними якостями, має системоутворюючий стержень, ядро і органічно вписується в ту систему, частиною якої є. Опираючись на класифікацію виховних систем, ми розглядаємо виховання гуманних взаємовідносин педагога і молодшого школяра в умовах ГПД як часткову систему, як підсистему педагогічних систем.

Принцип орієнтації на цінності та ціннісні відносини передбачає постійну педагогічну увагу до ціннісного ставлення, що проявляється учасниками освітнього процесу у різноманітній діяльності, яка фокусує в собі усю сукупність ставлення до людини, до життя, до суспільства, проявляється в активній діяльності. Виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців у групі продовженого дня початкової школи ми розглядаємо крізь призму виховання системи цінностей, які мають свої зовнішні показники – ті якості, які проявляє особистість у спілкування та діяльності. У контексті виховної системи гуманістичного типу особистість учня та вихователя розглядається як загальнолюдська цінність. Тільки у такій системі забезпечується розвиток особистісних якостей дитини.

Принцип суб'єктивності вимагає такої організації вихованого процесу, який був би налаштований на виховання молодших школярів як активних діячів, перетворювачів оточуючої дійсності і самих себе.

Принцип ефективності соціальної взаємодії передбачає здійснення виховання у колективах різного типу, особливо в умовах групи продовженого

дня, що дозволяє учням розширити сферу спілкування, створити умови для конструктивних процесів соціокультурного самовизначення, адекватної комунікації, формувати навички соціальної адаптації, самореалізації.

Принцип наступності виявляється у тому, що будь-яке педагогічне явище, з яким ми стикаємось, є не тільки даність, що вимірюється сучасним. Наступність забезпечує безперервність розвитку на основі збереження переносу найбільш важливих елементів старого на нове, більш високий щабель з метою подальшого розвитку.

Фактори виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах ГПД початкової школи. Фактори – це причини або рушійні сили будь-якого процесу. Модель функціонує під впливом наступних факторів: перша група – різноманітні види діяльності вихованців в умовах групи продовженого дня (пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна, оздоровча, трудова, творча); друга група – різні види діяльності педагога; третя група – виховний колектив, який, будучи ціле направленим виховним мікросередовищем, сприятливо розвиває особистість, у тому числі формують у неї гуманність.

Провідним фактором є діяльність вихователя групи продовженого дня; її призначення – забезпечити максимальне функціонування системи виховання гуманних взаємовідносин педагога і молодшого школяра у ГПД.

Зміст виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах ГПД початкової школи. Змістом процесу виховання гуманних відносин між вихователем і вихованцем є засвоєння учнями тієї частини культури, яка необхідна їм для прояву потреби в турботі, доброзичливості, дружелюбності, симпатії, співчуття, поваги, непримиренності до грубості, жорстокості; гуманістичних мотивів, що виражають усвідомлене ставлення до людини як до найвищої цінності, що визначають її суспільно значиму мотивацію, поведінку і діяльність в колективі в різних ситуаціях, тобто гуманного ставлення молодших школярів до інших людей; забезпечення вихователів знаннями та необхідними навичками для побудови гуманних взаємовідносин у колективі групи продовженого дня.

Організаційні форми виховання гуманних взаємовідносин молодших школярів та вихователя ГПД. Форма –це філософська категорія, яка позначає спосіб зовнішнього прояву змісту, а також спосіб зв'язку елементів змісту.

Як форми організації виховання гуманних взаємовідносин також виступають традиційні організаційні форми виховання, які використовуються відповідно до завдань, змісту, методів виховного процесу: а) масові свята: акції милосердя, тематичні тижні, огляди, виставки, конкурси та ін.; б) групові: класні години, тематичні вечори бесіди диспути вправи у вчинках, зустрічі, прогулянки, гуртки та ін.; в) індивідуальні: бесіди, консультації, виконання громадського доручення, самостійна робота з виконання індивідуальних проектів та ін.

Методи виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців ГПД початкової школи. Ми дотримуємося наступної класифікації: методи формування свідомості особистості (розповідь, пояснення, бесіда, лекція, дискусії, диспути, аналіз виховує ситуації, метод прикладу); методи організації життєдіяльності та поведінки вихованців (доручення, вправа, створення виховують ситуацій); методи стимулювання діяльності та поведінки вихованців (вимога, змагання, заохочення, покарання, «вибух» тощо); методи самовиховання (рефлексія, самонаказ, самозвіт, самооцінка); методи контролю (педагогічне спостереження, бесіда, педконсилиум, аналіз результатів діяльності, опитування, створення контрольних ситуацій).

Засоби виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців ГПД початкової школи.

Вибір засобів у різних часткових системах виховання залежить від завдань цієї виховної системи, при їх застосуванні вони набувають специфічного змісту. Такий підбір засобів із відповідним змістом відбувається у процесі виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців ГПД початкової школи. Ці засоби є різноманітними: друковані матеріали ЗМІ, навчальні наочні засоби, інформаційні ресурси мережі Інтернет, художня та науково-популярна література, театр, виставки, музеї, екскурсії тощо.

З метою реалізації змісту моделі виховання гуманних взаємовідносин педагога і учнів початкових класів в умовах групи продовженого дня нами була розроблена технологія гуманізації взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець», яка включає інформаційний, діяльнісний та аналітичний етапи.

Інформаційний етап включав розробку програми і навчальних матеріалів спецкурсу «Виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи» і упровадження їх у процес підвищення кваліфікації вихователів груп продовженого дня. Мета роботи з вихователями – формування готовності до гуманізації відносин «вихователь – вихованець» у групі продовженого дня, розвиток певних професійних навичок (саморегуляції і гнучкості мислення, толерантності; рефлексії; здатності до децентрації, самопізнання, самоконтролю), оволодіння способами ефективної взаємодії шляхом застосування інтерактивних методів виховання.

Діяльнісний етап технології гуманізації взаємовідносин «вихователь – вихованець» визначив мету діяльності вихователів із вихованцями та зміст роботи для кожної групи учасників експерименту (вихователів, вихованців). Мета діяльності вихователя з вихованцями – створення в групі продовженого дня комфортної атмосфери, здійснення спілкування та діяльності на гуманних засадах. Зміст роботи вихователя полягав у впровадженні спецкурсу «Культура взаємовідносин» у навчально-виховний процес ГПД початкової школи, який сприяє формуванню у молодших школярів комунікативних, аналітичних та рефлексивних умінь.

Аналітичний етап технології гуманізації взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів передбачав семінари, тренування щодо обміну досвідом між педагогами, аналіз готовності до здійснення вихованого процесу. Для вихованців зазначений етап включав виявлення аналітичних і рефлексивних умінь під час розв'язання життєвих ситуацій, у колективі, ситуацій безпосереднього спілкування.

Експериментальна робота показала, що дана модель забезпечує ефективне виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців ГПД початкової школи за умови реалізації наступних *педагогічних умов*:

1) формування готовності вихователів до виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів в групі продовженого дня;

2) організація виховного колективу через формування суб'єктивності молодших школярів у педагогічній взаємодії в умовах групи продовженого дня;

3) урахування гуманістичних принципів (безумовне прийняття, розуміння та підтримка дитини, визначення розвитку кожної дитини на прикладі її власних досягнень, визнання права дитини на помилку) у процесі взаємодії вихователя і вихованця;

4) підвищення мотивації вихованців до побудови гуманних взаємовідносин як результату взаємодії у навчально-виховній діяльності засобом набуття учнями знань про моральні норми, гуманістичних потреб та досвіду гуманної поведінки.

Показником ефективності розробленої моделі є результат внаслідок її впровадження у вихований процес групи продовженого дня – підвищення рівня сформованості гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи.

3.2. Технологія гуманізації взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець» у групі продовженого дня

На основі системного аналізу процесу гуманізації освітнього процесу ГПД було розроблено модель виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців. Далі ми пропонуємо технологію гуманізації взаємовідносин

педагога та молодших школярів, яка сприяє встановленню гуманних стосунків та повноцінному розвитку дитини на усіх етапах онтогенезу.

Технологія охоплює низку операцій, які виконуються в певній послідовності. У більш широкому сенсі технологія позначає систему навичок, рівень майстерності в реалізації того чи іншого виду діяльності за умови поновлення якостей свідомості людини.

Технології гуманізації спрямовані на формування здорового способу життя особистості, створення нової культури побуту сім'ї та розвитку корпоративної культури колективу шляхом розкриття творчих здібностей людини в процесі її соціальної активності.

Гуманістично орієнтований освітній процес передбачає нові цілі освіти, в яких пріоритетними є загальнолюдські цінності та індивідуальність учня і, одночасно, забезпечення самореалізації вчителя; новий зміст освіти, в якому провідну роль відіграє загальнолюдський ціннісний аспект, а не знеособлена інформація про зовнішній світ; інший порівняно з традиційним характер спілкування в системі «вчитель – вчитель», «вихователь – вихованець», «учень – учень», атмосфера взаємної довіри, творча взаємодія, діалог, що стимулюють самореалізацію вчителя і учня.

Гуманістично орієнтована освітня система включає завдання, спрямовані на самореалізацію вихованця і педагога через засвоєння системи загальнолюдських цінностей; новий зміст освіти, співвіднесені з особистими потребами суб'єктів навчального процесу; систему особистісно-орієнтованих методів і форм навчання, їх вибір учнями та вчителями; демократичний стиль педагогічного та професійного спілкування.

Украй важливо у процесі навчання дотримуватися таких гуманістичних позицій, які дозволяють розкрити потенційні можливості кожної дитини, сформувані у нього найбільш високий рівень пізнавальної потреби, не дати розвинути почуття неприйняття вчення і школи.

Співпраця вихователя і вихованців у процесі навчання та виховання передбачає об'єднання їх інтересів і зусиль у вирішенні пізнавальних завдань,

при цьому школяр відчуває себе не об'єктом педагогічних впливів, а самостійно і вільно діючою особистістю. Це передбачає етичне ставлення до школяра, повагу до його гідності, підтримку його думок, поглядів і суджень, що створює атмосферу взаємоповаги, невимушеної навчально-пізнавальної діяльності, формує у школярів етичні норми, моральну поведінку в суспільстві.

Гуманістично орієнтованому педагогу необхідно володіти позитивним ставленням до вихованця: він приймає дитину такою, якою вона є, розуміючи необхідність корекції окремих його якостей з урахуванням загального позитивного ставлення до цілісної особистості дитини; відкритість вчителя протиставлена формальній рольовій поведінці, що не допускає проявів емоцій і почуттів, крім цієї рольової установки і виконуваних ним функцій вчителя; емпатичне розуміння передбачає, що вчитель оцінює учня не стільки з позицій соціально-нормативних вимог, скільки виходячи з власних оцінок і цінностей учня.

Гуманістична орієнтація передбачає не відмову від універсальних педагогічних технологій, а їх варіативність залежно від індивідуальних особливостей дитини.

Щоб створити комфортні умови для молодших школярів, які залишаються в другій половині дня в групі продовженого дня, вихователь, який відіграє визначальну роль у процесі розвитку молодшого школяра, повинен бути готовий до гуманізації взаємовідносин у групі продовженого дня. Формування готовності вихователів до гуманізації відносин «вихователь – вихованець» у групі продовженого дня буде наступним кроком у нашому дослідженні.

З метою реалізації змісту моделі виховання гуманних взаємовідносин педагога і учнів початкових класів в умовах групи продовженого дня нами була розроблена технологія гуманізації взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець», яка включає інформаційний, діяльнісний та аналітичний етапи.

Інформаційний етап включав розробку програми і навчальних матеріалів спецкурсу «Виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в

умовах групи продовженого дня початкової школи» і впровадження їх у процес підвищення кваліфікації вихователів груп продовженого дня. Мета роботи з вихователями – формування готовності до гуманізації відносин «вихователь – вихованець» у групі продовженого дня, розвиток певних професійних навичок (саморегуляції і гнучкості мислення, толерантності; рефлексії; здатності до децентрації, самопізнання, самоконтролю), оволодіння способами ефективної взаємодії шляхом застосування інтерактивних методів виховання.

Протягом *інформаційного етапу* технології гуманізації відносин у системі «вихователь – вихованець» в умовах групи продовженого дня було впроваджено спецкурс «Виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи» у навчальний процес підвищення кваліфікації вихователів груп продовженого дня. Заняття спецкурсу були спрямовані на формування у вихователів компонентів готовності до гуманізації стосунків із вихованцями: мотиваційного, орієнтаційного, операційного, вольового, перцептивного.

З метою впровадження педагогічної технології «Педагогічні ситуації та їх вирішення» було розроблено низку практикумів. Тема одного з практикумів з педагогічної технології – «Педагогічні ситуації та їх вирішення». Наведемо фрагмент практикуму.

Тема. Педагогічні ситуації та їх вирішення.

Мета: ознайомити слухачів із поняттями «педагогічна задача», «педагогічна ситуація», а також із видами педагогічних задач та педагогічних ситуацій; проаналізувати види педагогічної занедбаності учнів, етапи розв'язання педагогічної ситуації та основні прийоми встановлення взаєморозуміння та співробітництва; розвивати вміння аналізувати, синтезувати, узагальнювати; виховувати толерантність, повагу до колег, учнів.

На початку заняття вихователям було запропоновано створити асоціативний куц до поняття «педагогічна ситуація». Більшість вихователів були невпевненими у своїх відповідях і в основному вказували учасників педагогічних ситуацій (учні, батьки, вчителів, педагогічний колектив, психолог

тощо), не зосереджуючи уваги на причинах виникнення, методах та шляхах вирішення педагогічних ситуацій.

Коли вихователі отримали повну теоретичну інформацію щодо понять «педагогічна задача», «педагогічна ситуація», «види педагогічних ситуацій» їм було запропоновано на власному прикладі розглянути етапи вирішення педагогічних ситуацій, що викликало жваву дискусію серед педагогів. Це зумовлено різними факторами, як-от: стилі педагогічного спілкування, досвід роботи, темперамент педагогів тощо.

Наступним етапом була групова робота щодо встановлення відповідності між назвами рівнів педагогічних ситуацій та їх визначенням. Більшість педагогів сприйняли це завдання як гру, у якій навіть неправильна відповідь не викликала негативу. Логічним завершенням заняття була класифікація прийомів встановлення взаєморозуміння і співробітництва.

Діяльнісний етап технології гуманізації взаємовідносин «вихователь – вихованець» визначив мету діяльності вихователів із вихованцями та зміст роботи для кожної групи учасників експерименту (вихователів, вихованців). Мета діяльності вихователя з вихованцями – створення в групі продовженого дня комфортної атмосфери, здійснення спілкування та діяльності на гуманних засадах. Зміст роботи вихователя полягав у впровадженні спецкурсу «Культура взаємовідносин» в освітній процес ГПД початкової школи, який сприяє формуванню у молодших школярів комунікативних, аналітичних та рефлексивних умінь.

Взаємодія вихователя із вихованцями групи продовженого дня на діяльнісному етапі технології опиралася на правила гуманізації взаємовідносин «вихователь – вихованець». Будь-яка взаємодія повинна бути неформальною, справедливою і об'єктивною, спрямованою на прийняття і допомогу, давати шанс на перспективу, демонструвати особисту зацікавленість педагога і викликати зацікавленість дитини; в основі взаємодії – беззаперечна повага до особистості дитини. Робота вихователів із молодшими школярами, які відвідують ГПД передбачає:

– організацію життєдіяльності дітей у групі продовженого дня через систему цілей і завдань, які реалізуються у спільній діяльності (вихователь ініціює у вихованця роль «виховуваного», тим самим при взаємодії і вихователь, і вихованець нівелюють свою рольову протилежність; цілі виховання визначаються на основі інтеграції потреб, інтересів і завдань вихователя і вихованця: запроваджуючи спецкурс, вихователю важливо отримувати зворотний зв'язок, тому перед початком кожного заняття педагог розкриває дітям у доступній формі їх мету, а після закінчення заняття проводить рефлексію, знайомить дітей із темою наступного заняття і обов'язково запитує їх, чому вони хотіли б навчитися на наступному занятті, чого від нього чекають);

– створення комфортної атмосфери в групі на основі гуманістичних принципів, що сприяє розвитку особистості молодшого школяра (у взаємодії вихователь виключає будь-які форми насильства щодо вихованця, орієнтуючись на створення позитивного емоційного фону, на встановлення стосунків взаємної довіри, діє на основі емпатійного сприйняття школяра);

– запровадження спецкурсу «Культура взаємовідносин», який вирішує певні педагогічні завдання.

На формування сприятливого клімату в групі поряд із особистістю вихователя впливають стосунки, що складаються між молодшими школярами, які відвідують групу продовженого дня. Гуманізацію відносин вихованців групи продовженого дня будемо розглядати далі.

Вихідним змістом в організації формувального експерименту стало запровадження в освітній процес ГПД факультативного курсу «Культура взаємовідносин», зміст якого розкриває перед вихованцями сутність та особливості побудови гуманних взаємовідносин з оточуючими, поняття «гуманність», «гуманні взаємовідносини», «гуманні якості», «гуманна поведінка», «толерантність» тощо. Під час запровадження факультативного курсу молодші школярі отримують необхідні знання щодо гуманізації взаємовідносин системи «вихователь – вихованець», їх включають до процесу

діагностики особистісних якостей, вони вчать самотужки оцінювати свою поведінку та приймати відповідні рішення.

Спілкування з молодшими школярами вихователі будували, дотримуючись умов гуманізації взаємовідносин у групі продовженого дня. Процесу гуманізації взаємин між вихованцями сприяв факультативного курсу «Культура взаємовідносин». Складовою частиною (розділом) факультативного курсу є «Культура добросусідства», зміст якого відображений у зошиті для учнів молодших класів.

Реалізація завдань факультативного курсу полягала у формуванні комплексу базових знань та вмінь за наступними напрямками:

1. Освітній напрям – формування цілісного уявлення про гуманність, гуманні якості, гуманну поведінку, гуманні взаємовідносини через ознайомлення учнів із системою основних визначень.

2. Мотиваційний напрям – розкриття теоретичних і практичних можливостей особистості, її перспектив та ролі у власному життєтворенні з метою активізації гуманних якостей та гуманної поведінки до оточуючих; розвиток гуманістичної спрямованості особистості.

3. Рефлексивний і соціально-перцептивний напрям – усвідомлення власного духовного світу: закономірностей і етапів його формування, особливостей існування у соціумі, принципів його соціальної інтеграції. Опанування характером взаємодії людини з людиною, розуміння можливостей і необхідності цього процесу для оптимальної взаємодії з оточуючими.

Розроблений зміст експериментальної роботи був спрямований на реалізацію виховного потенціалу побудови гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи засобом застосування нових підходів та виховних форм. Саме це є предметом формувального етапу експерименту нашого дослідження.

Таким чином, ми вважаємо, що розуміння сутності гуманних якостей у структурі гуманних відносин є першоосною. Це, зі свого боку, обумовлює соціальну значимість гуманної поведінки. Звідси – першооснова гуманних

відносин вихованців ГПД і вихователя (розуміння сутності гуманних якостей) є вихідним етапом при формуванні особистості.

Все це зумовило наш вибір методичних шляхів, засобів і прийомів формування першооснови гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах ГПД початкової школи. Він полягає в наступному:

- проведення бесід на морально-гуманістичні теми; аналіз текстів, уривків з художніх творів, відібраних для конкретних сценаріїв; створення характеристики дійових осіб цих творів та оцінювання вчинків літературних героїв;

- використання методів створення соціально педагогічних ситуацій (пізнавальних, оціночних, альтернативних) із цільовою установкою на розширення знань, норм взаємовідносин, вибір варіанта поведінки, оцінювання як своїх вчинків, так і однолітків;

- використання методу діяльнісного цілеспрямованого включення дитини в реальні умови діяльності.

Запроваджений факультативний курс для вихованців групи продовженого дня включає 4 тематичні розділи («Я, моя сім'я, мої сусіди» – 9 годин, «Казки добра» – 9 годин, «Я і мої почуття» – 9 годин, «Театр взаємовідносин» – 9 годин) і розрахований на 36 навчальних годин (заняття проводилися один раз на тиждень). Головна мета курсу – виховання соціально компетентних, толерантних осіб, що вміють критично мислити, свідомих громадян, учасників суспільства, які добре обізнані із правилами встановлення взаємовідносин, що побудовані на гуманних засадах, а також виховання гуманних якостей, а надалі, і гуманної поведінки у вихованців, усвідомлення їх як учасників гуманних взаємовідносин у колективі групи продовженого дня, формування гуманної самосвідомості особистості.

Програма факультативного курсу побудована на концептуальних ідеях гуманістичного напрямку сучасної педагогічної науки таких, як ненасильництво, терпима взаємодія учнів початкових класів з різними суб'єктами педагогічного процесу. Однією з ідей програми є поступове

ускладнення матеріалу від ігор через імпровізацію до сценічних ситуацій, спрямованим на формування у дітей толерантного ставлення до оточуючих.

Тематика занять була різноманітною: «Як стати по-справжньому добрим» (учням було запропоновано обговорити життєві ситуації для того, щоб розвинути у них уміння співпереживати з іншими, краще розуміти їх почуття та мотиви поведінки), «Вчимося терплячості» (проводилися бесіди з метою формування толерантного відношення до оточуючих, уміння знаходити компроміси у конфліктних ситуаціях, способи вирішувати суперечки), «Будьте милосердними» (бесіда з класом про милосердя, визначення категорій людей, які потребують милосердя), «Твори добро» (перегляд відеоматеріалів та подальше обговорення того, чи потрібне добро), «Чуйність» (відвідування будинку дитини, пізніше – обговорення теми сирітства, про соціальних сиріт, про те, як треба себе поводити із сиротами, про корисну та шкідливу допомогу оточуючим), «Співпереживання» (відвідування будинку престарілих, спілкування та допомога старшим, що дозволяє створити ситуації співпереживання).

Роботу щодо формування сприятливого комфортного клімату у групі вихователям рекомендувалося почати із знайомства з різними емоційними реакціями. У приміщенні були вивішені плакати «Які настрої у цих людей?», «Такі різні емоції», до яких вихователі зверталися під час занять і при обговоренні ситуацій, які відбувалися в групі. Вихователі протягом дня звертали увагу на плакат «Такі різні емоції» і просили дітей показати емоцію, яку вони відчували у цей момент. З метою тіснішого знайомства з емоціями у програму факультативного курсу був включений розділ «Я і мої почуття». Основна мета розділу – ознайомити учнів початкових класів із світом людських емоцій і почуттів, допомогти пережити певний емоційний стан, пояснити, що він означає. Заняття цього розділу дозволяють навчити дітей розуміти власний емоційний стан, висловлювати свої почуття і розпізнавати почуття інших.

Розділ «Я і мої почуття» розрахований на 9 навчальних годин і включає наступні теми: «Як показати настрої?» (1 год.), «Пошкодуй бридке каченя»

(1 год.), «Маска – я тебе знаю?» (1 год.), «Спробуй визначити почуття» (2 год.), «Добро врятує світ» (2 год.), «Подорож у світ емоцій» (2 год.).

Програма факультативного курсу ознайомлює молодших школярів не лише із поняттями «гуманність», «толерантність», «гуманні якості», «гуманна поведінка», але і з перешкодами, які потрібно подолати при бажанні побудувати гуманні взаємовідносини. Зміст програми покликаний допомогти молодшим школярам усвідомити своє місце у системі взаємовідносин у колективі.

Програма факультативного курсу передбачає наступні форми роботи: практичні заняття із використанням інтерактивної взаємодії, ігрові форми навчання та виховання, самостійна та індивідуальна робота, розробка та захист власних проектів творчими групами.

Процесуально-технологічний компонент факультативного курсу передбачав застосування особистісно зорієнтованих технологій, зокрема, технологія створення ситуацій успіху, інтерактивних технологій, технології встановлення взаєморозуміння та співробітництва тощо.

Рефлексивно-оцінний компонент забезпечував особистісне сприйняття і мотиваційно-діяльнісне засвоєння результатів виховної діяльності в умовах групи продовженого дня початкової школи. Основними механізмами його здійснення ми вбачаємо самооцінку дитиною своїх переконань, уявлень, поведінки; корекцію самосвідомості; вдосконалення навичок саморегуляції; формування конструктивних способів самовираження; особистісний саморозвиток на засадах побудови гуманних взаємовідносин у колективі та з вихователем групи продовженого дня зокрема.

Розроблений факультативний курс систематизує перераховані компоненти, надаючи їхній сукупності цілісного вигляду.

Застосування зазначених у моделі виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів в групі продовженого дня принципів виступило концептуальною передумовою формування занять факультативного курсу і знайшло практичне втілення у конкретних методиках їхньої організації,

серед яких чільне місце посідали активні методи виховання, що передбачали включення молодших школярів у безпосередню взаємодію з однолітками та вихователем в умовах групи продовженого дня початкової школи. Так, учні початкових класів виступали у ролі педагогів-дослідників, аналізуючи у групах ситуації виховного змісту. Зауважимо, що у такий спосіб здійснювався вплив на виховне середовище групи продовженого дня в цілому, оскільки молодші школярі усвідомили для себе можливість виконання нової соціальної ролі, готовність до якої може бути сформована у виховному процесі.

Сприймаючи вихованців із опорою на позитивне в них, створюючи ситуації успіху, виявляючи активне емоційне ставлення, вихователі впливали на створення сприятливого клімату в групі. Покращенню атмосфери в групі сприяло також навчання молодших школярів ефективним формам взаємодії.

Оскільки провідну роль у розвитку дитини відіграє її власна діяльність та здатність до оволодіння загальнонавчальними вміннями та навичками, а для молодшого шкільного віку діяльністю, яка впливає на розвиток пізнавальних процесів, є взаємодія один з одним, з навчальним матеріалом, здебільшого в ігровій формі, то формувати комунікативні навички і навчати школярів справлятися з негативними проявами своєї поведінки легше всього активними методами, на що і націлено систему занять факультативного курсу. Через застосування інтерактивних та ігрових технологій це відбувається ненав'язливо. Гармонізації стосунків між дитиною і вихователем сприяє участь вихователя в інтерактивних вправах нарівні з вихованцями.

Суть гри полягає у тому, що у ній є важливим не результат, а сам процес переживань, пов'язаний з ігровими діями. Для виправлення небажаних особливостей поведінки дітей вихователями використовувалися рухливі («Заборонений рух», «Ввірвися в коло», «Дракон») і змагальні ігри («Два барана», «Товкачики», «Бій півників») ігри.

Аналітичний етап технології гуманізації взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів передбачав семінари, тренування щодо обміну досвідом між педагогами, аналіз готовності до здійснення вихованого процесу.

Для вихованців зазначений етап включав виявлення аналітичних і рефлексивних умінь під час розв'язання життєвих ситуацій, у колективі, ситуацій безпосереднього спілкування. У ході аналітичного етапу технології гуманізації відносин «вихователь – вихованець» в умовах групи продовженого дня початкової школи на семінарах з обміну досвідом вихователі обмінювалися досвідом реалізації у своїй діяльності правил, педагогічних умов та шляхів виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня.

Таким чином, розроблена технологія гуманізації взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець» в групі продовженого дня на інформаційному, діяльнісному та аналітичному етапах дозволили педагогам вибрати установку на суб'єкт-суб'єктні зв'язки, сформувати у вихователів позицію ненасильства, здатність бути фасилітатором, а також виробити в учнів поняття «гуманність», «гуманні якості», «гуманні вчинки», «гуманна поведінка», здатність застосовувати отримані знання у життєвих ситуаціях, зняти в учнів емоційне напруження під час перебування у групі продовженого дня, розвинути комунікативні навички спілкування у колективі.

3.3. Аналіз ефективності педагогічних умов виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців молодшого шкільного віку у групі продовженого дня

Педагогічний експеримент дослідження ефективності педагогічних умов виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня проводився у два етапи.

Основними показниками ефективності проведення експерименту виступили: чітке формулювання завдань експерименту; розробка критеріїв і показників, за якими оцінюватимуться результати; докази достовірності і ефективності зроблених висновків і рекомендацій. У ході педагогічного

експерименту було проведено діагностику сформованості критеріальних характеристик вихованців на початковому та кінцевому етапах експериментальної роботи.

Перший зріз проводився на констатувальному етапі експерименту, другий – на формувальному.

Можливість порівняння вихідних та підсумкових показників щодо умов проведення експерименту забезпечувалося проведенням спостереженням, вивченням базової документації (плани виховної роботи шкіл; плани виховної роботи вихователів); співбесідами з вихованцями та педагогами; використанням спеціальних анкет для опитування педагогів та інших працівників, що показало відсутність істотних відмінностей у кадрових та процесуальних характеристиках груп продовженого дня.

З метою формування готовності вихователів груп продовженого дня – учасників педагогічного експерименту нами протягом 2022-2023 рр. (експериментальної та контрольної груп) проводилося експериментальне дослідження виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів (лінійний експеримент), яке передбачало реалізацію наступних етапів:

1. Констатувальний етап, на якому проводилося дослідження стану готовності вихованості гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів у групі продовженого дня.

2. Формувальний етап, який здійснювався на основі реалізації змісту моделі виховання гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів в групі продовженого дня та включав технологію гуманізації взаємовідносин системи «вихователь – вихованець» в умовах ГПД.

У дослідження взяли участь 120 учнів початкових класів. Експериментальною базою дослідження став Комунальний заклад освіти «Покровська гімназія № 1» Покровської селищної ради Синельниківського району Дніпропетровської області. Також, як учасники дослідження, в експерименті брали участь вихователі груп продовженого дня.

Робота з вихователями ГПД експериментальної групи була спрямована на формування у них готовності до гуманної взаємодії із молодшими школярами, яка реалізується на основі наступних принципів:

- беззаперечне прийняття, розуміння і підтримка дитини вихователем ГПД;
- визначення формування та розвитку кожної дитини на прикладі її власних досягнень;
- визнання права вихованця на помилку.

Наведемо аналіз результатів впровадження спецкурсу у процес підвищення кваліфікації вихователів ГПД. У заняттях спецкурсу, запровадженого на курсах підвищення кваліфікації, основна частина вихователів спочатку брала участь неохоче. Тільки чотири вихователя з готовністю відгукнулися на пропозицію попрацювати на занятті практично.

Відповідно, від заняття до заняття атмосфера ставала більш комфортною, доброзичливішою, зростала активність вихователів, зменшувалася кількість несхвальних коментарів. Після роботи вихователі відзначали у себе емоційний підйом, гарний настрій, бажання творити.

Заняття зі спецкурсу допомогли слухачам відчувати зміни, насамперед, в уявленні про самого себе, хоча ми побачили досить диференційований характер впливу групи на учасників: одних участь у групі не зачіпає, у інших проявляються зміни в уявленні про виховання гуманних стосунків із учнями пізніше, у третіх ефект виявляється тимчасовим. Те ж стосується і змін у взаєминах та професійній сфері. Коли спецкурс було завершено, вихователі почали сприймати більшість ситуацій, які раніше здавалися їм конфліктними, як цікаві практичні завдання, що вимагають педагогічно грамотного вирішення.

Зокрема, О. А (вихователь ГПД з 10-річним стажем) відзначила, що спільна діяльність вихователя і молодших школярів з позиції суб'єктності зближує; діти особливо цінують, коли до них прислухається вихователь. Першокласникам сподобалося спільно з вихователем складати правила

поведінки в групі продовженого дня. Вихователь виступала в ролі коректора створених правил, які потім були записані, красиво оздоблені дітьми та вивішені на двері. О. А. помітила, що коли діти самі беруть участь у створенні правил, вони стежать за їх виконанням і самі роблять зауваження порушникам. Працюючи з молодшими школярами, вихователь намагалася враховувати гуманістичні принципи виховання: для простеження зростання кожної дитини на прикладі його власних досягнень запропонувала першокласникам вести «Щоденник досягнень», у який вони записували всі свої успіхи. Вихователь зазначила, що проведення діагностичних методик з дітьми допомогло їй подивитися на проблемних дітей іншими очима, а заняття зі спецкурсу «Культура взаємовідносин» дозволили розкритися дітям, яких вихователь вважав «важкими».

Ю. В. – вихователь, що працює перший рік у школі (не має педагогічної освіти), охоче брала участь у практикумах і семінарах, оскільки їй не вистачало досвіду в роботі з дітьми. Вона зазначила, що інтуїтивно дотримувалася принципу суб'єктності щодо молодших школярів, а участь в експериментальній діяльності дозволила робити це усвідомлено. Вихователь вчилася оцінювати не дитину, а її поведінку, застосовувати замість «ти-висловлювання» «я-висловлювання». Запропонований спецкурс для проведення занять як один із засобів гуманізації педагогічної взаємодії став корисним для Ю.В. Досвід, якого набула слухачка, прослухавши спецкурс, вона зможе використовувати у своїй професійній діяльності. Однак при реалізації програми у неї виникли труднощі. Труднощі полягали у тому, що у групі значна кількість дітей (26 осіб), до того ж це були першокласники, які ще не адаптувалися до школи і яких дуже складно організувати. Вихователь зазначила, що важко проводити заняття, коли у групі багато дітей, так як більшість дітей хочуть брати активну участь у практичних вправах, наприклад, бути ведучим. Крім того, проведення групових ігор ускладнюється тим, що приблизно чверть першокласників дуже ранимі, легко ображаються і вимагають індивідуального підходу.

Крім спостережень за вихователями у процесі роботи з молодшими школярами та семінарів з обміну досвідом щодо виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців груп продовженого дня, для аналізу динаміки готовності вихователів до гуманізації взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець» педагогам був запропонований опитувальник, який включав 8 питань, що передбачали збір чотирьох видів інформації: загальні відомості про респондента, зокрема, щодо відповідності кваліфікаційного рівня обійманій посаді; компетентність щодо діагностики у вихованців гуманних якостей та ознак гуманної поведінки; обізнаність з проблемами виховання гуманних взаємовідносин; наявність конструктивної позиції по відношенню до зазначеного завдання.

Запитання, включені до опитувальника, мали на меті всебічно розглянути позиції подальшої співпраці і передбачали як збір необхідної дослідницької інформації, так і формування позитивного емоційного настрою на співробітництво, що в роботі з молодшими школярами бачиться однією з умов ефективності.

Аналіз отриманих відповідей показав, що у всіх задіяному закладі загальної середньої освіти: кадрове забезпечення на належному рівні; проблема виховання гуманних взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець» усвідомлюються як вихователями, так і іншими працівниками закладу загалом на достатньому рівні; сутність та засоби виховання гуманних взаємовідносин усі без винятку опитані розкривають правильно.

Аналіз отриманих даних на початковому і підсумковому етапах педагогічного експерименту показав динаміку якісного зростання рівня готовності вихователів ГПД до побудови гуманних взаємовідносин. При цьому слід відзначити, що проведена нами експериментальна робота із запровадження розробленої моделі виховання гуманних взаємовідносин дала позитивні результати, що виявились у зменшенні кількості вихователів, які мають низький рівень готовності до нової виховної діяльності, і збільшенні тих, хто досяг високого рівня, що свідчить про позитивну динаміку готовності до

гуманізації стосунків із учнями початкових класів в умовах групи продовженого дня (табл. 3.1, рис. 3.2).

Таблиця 3.1

Результати опитування вихователів на констатувальному етапі та підсумковому етапі формувального етапу експерименту щодо готовності до гуманізації стосунків із учнями початкових класів в умовах групи продовженого дня

Етапи педагогічного експерименту	Рівні готовності вихователів до гуманізації стосунків, %					
	високий		середній		низький	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Констатувальний етап	17	13	65	49	51	38
Формувальний етап	55	41	69	51	11	8

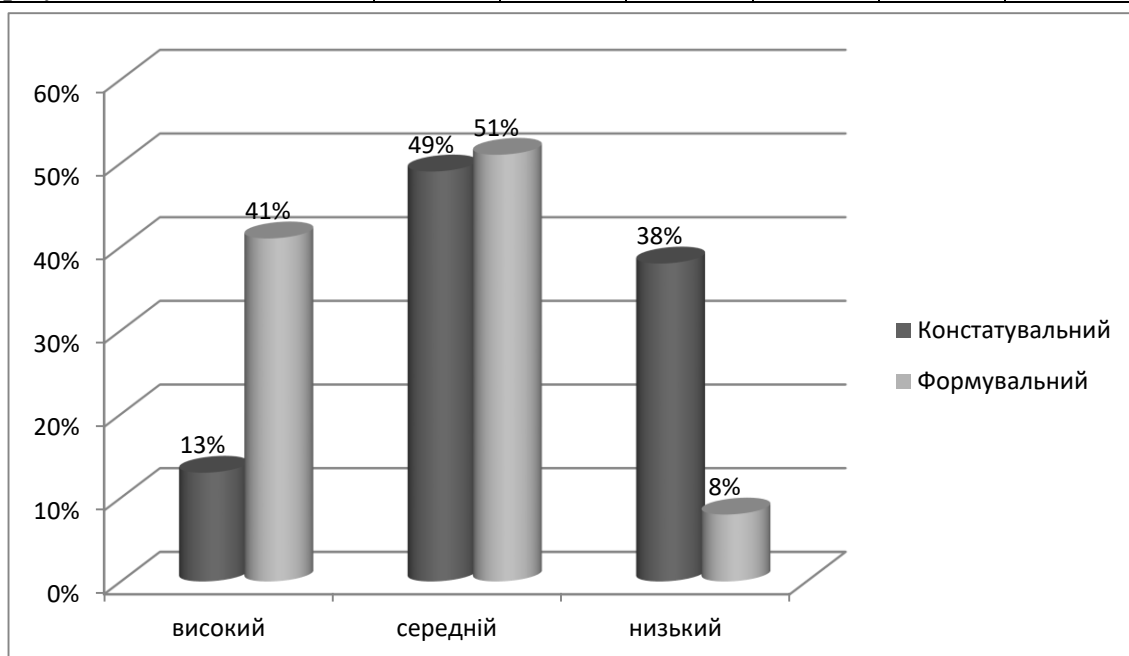

Рисунок 3.2. Результати опитування вихователів на констатувальному та підсумковому етапі формувального етапу експерименту щодо готовності до гуманізації стосунків із учнями початкових класів в умовах групи продовженого дня

Під час обробки результатів дослідження готовності вихователів груп продовженого дня (лінійний експеримент) на констатувальному та формувальному етапах достовірність та вірогідність результатів дослідження виводилась за допомогою обчислення середнього арифметичного оцінки стану гуманних взаємовідносин в умовах групи продовженого дня.

Середнє арифметичне отримували за формулою $x = \frac{\sum x}{n}$, де $\sum x$ – сума оцінок, n – їх кількість.

У вихователів по завершенню експериментального дослідження простежувалося значне підвищення рівня сформованості особистісних, суспільно та професійно-педагогічно спрямованих якостей, перехід від поверхових, неусвідомлених, розрізнених знань, умінь, навичок у галузі гуманізації стосунків вихователя і вихованців до комплексу соціально-педагогічних, психолого-педагогічних, методичних знань і відповідних умінь та навичок, необхідних для побудови гуманних взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець» в умовах групи продовженого дня.

Формувальний етап педагогічного дослідження також полягав у розробці та упровадженні в освітній процес експериментальних груп продовженого дня факультативу «Культура взаємовідносин», сформованого на основі компетентнісного підходу. Факультатив вивчався протягом одного навчального року і в якості компетентнісного підходу включав: моделювання ситуацій життєвого вибору на засадах побудови гуманних взаємовідносин; інтерактивні методи (мозкові штурми, ажурна пилка, дискусії); конструювання варіантів життєорганізації залежно від заданих умов.

Розроблений факультативний курс для вихованців ГПД «Культура взаємовідносин» ліг в основу експериментальної роботи.

Для оцінки ефективності впровадження факультативного курсу «Культура взаємовідносин» для вихованців молодшого шкільного віку та відповідно виховання гуманних взаємовідносин учнів початкових класів із вихователем групи продовженого дня нами застосовувалися такі методи педагогічного дослідження як спостереження та індивідуальні/групові бесіди із школярами. Вибір перерахованих методів зумовили особливості вікових особливостей учнів початкових класів та підтримка емоційного комфорту перебування у колективі груп продовженого дня.

Школярі завжди позитивно реагували на роботу протягом занять факультативного курсу, найчастіше захоплення викликали ігри, інтерактивні вправи та завдання по створенню проектів. Зокрема, на занятті «Подорож у світ емоцій» закріплювалися знання про емоції та уміння їх розпізнавати. Дітям для розпізнавання були запропоновані фотографії, зроблені на попередніх заняттях. Побачивши фотографію, школярі спочатку називали ім'я того, хто на фото, а потім – хором емоцію. Далі дітям було запропоновано намалювати різні почуття і показати свої малюнки товаришам, які намагалися визначити, яка емоція зображена і довести це за наявними ознаками.

Під час виконання вправи «Закінчи речення» школярі давали визначення різним почуттям:

«Радість – це коли ... я отримую п'ятірку, всі рідні вдома, не пристає молодший брат, ми всією сім'єю йдемо в кіно, приїжджає бабуся, отримую подарунок, співає канарка ...».

«Нерішучість – це коли ... соромишся щось попросити або боїшся підійти до вчителя; соромишся, коли вчитель перевіряє твою роботу; перший раз приходиш у новий клас і не знаєш, як себе вести, куди можна сісти; знаєш правильну відповідь на запитання вчителя, але не піднімаєш руку; відповідаєш біля дошки...».

«Злість (гнів) – це коли ... на когось сердишся; винен сусід по парті, а вчитель лає тебе; хлопчачки дражняться і смикають за волосся; без дозволу беруть мої речі; вчиш вірш, а він не вчиться ...».

«Сором (вина) – це коли ... отримав двійку і треба йти додому; вчителька мамі розповіла, що ми зі Славою зламали швабру; мама прийшла з роботи, а я не помила посуд; пішов за хлібом, зустрів друзів, ми гуляли, а про хліб я зовсім забув; заліз у комп'ютер і натиснув не на ту кнопку, підвів команду на змаганнях; не знаєш, що відповідати, коли стоїш біля дошки ...».

«Страх – це коли ... я одна вдома; людина чогось боїться; мама довго не повертається з роботи; чекаєш покарання; в кімнаті дуже темно; сниться страшний сон; відповідаєш на іспиті з музики ...».

«Подив (здивування) – це коли ... побачив те, чого не очікував; я не зовсім добре розповіла вірш, а вчителька поставила п'ятірку; я думав, що мені на день народження подарують машинку, а мені подарували живого тер'єра; не ставлять домашнє завдання; думаєш, що така річ є тільки в тебе, а вона є в іншої людини ...».

Великий інтерес викликало у дітей розігрування міні сценки «Почуття і емоції», методика проведення якої наводиться нижче. Вибиралися актори, які отримували певне завдання.

Сценка №1. Дівчинка дарує мамі подарунок до дня народження.

Сценка №2. Один хлопчик пропонує одному не ходити сьогодні до школи, а піти в Інтернет-кафе.

Сценка №3. Вчителька лає учня за невиконане домашнє завдання.

Після розігрування кожної сценки хлопцям задавалися питання.

- Яке почуття відчувають учасники, і за якими ознаками вам вдалося це зрозуміти?
- Як ви думаєте, яке почуття відчувають герої сценки?
- Що допомогло вам зрозуміти переживання героїв (у їхньому вигляді, виразі обличчя, поведінці, словах і т.д.)?

Від заняття до заняття діти розслаблялися, почували себе більш впевнено, виявляли готовність до виконання завдань. При роботі з учнями вихователям було запропоновано звертати увагу зняття емоційної напруженості, використовуючи відповідні прийоми та техніки.

Нами також пропонувалося вихователям розмістити у приміщенні «Квітку досягнень», вирізану з кольорового картону. В центрі квітки – фотографія дитини (або просто прізвище та ім'я). А на пелюстках, відповідних днях тижня, – інформація про результати дитини, якими вона пишається. Наприклад, понеділок – зліпила сніговика, вівторок – заповнила календар погоди, середа – поливала квіти тощо. Для підвищення самооцінки дитини на пелюстках «Квітки досягнень» можна написати і наступну інформацію: «у мене найкраще виходить ...», «я люблю ...», «мої друзі ...», «я вмю ...», «я хочу

навчитися ...», «я малюю ...», «я мрію», «коли я буду дорослим ...». Позитивна інформація дуже важлива і для дорослих (вихователя, вчителя, батьків), і для дітей з метою встановлення взаєморозуміння між ними. Цей прийом наочно демонструє врахування принципу визначення росту дитини на основі його власних досягнень.

Протягом усіх занять факультативного курсу педагогами враховувалася позиція вихователя як фасилітатора, який виявляє повагу, розуміння, допомогу і підтримку, враховувалися вікові та індивідуальні особливості вихованців шляхом організації спеціально підібраних вправ та ігор, які вирішують певні педагогічні завдання (зниження емоційного напруження, розвиток комунікативних навичок). Школярі здебільшого легко включалися в ігри та ігрові вправи, активно брали участь в них, часом самі були ініціаторами тієї чи іншої гри, пропонували змінити правила гри чи додавали в гру зміни, самостійно грали в сподобалися ігри. Деякі учні власної ініціативи не проявляли, але брали участь в іграх із задоволенням, іноді сперечалися про те, хто буде ведучим, оскаржували чіткість дотримання правил іншими хлопцями. Були діти, які не відразу включалися в ігровий процес, спочатку спостерігали за граючими, частіше у гру включалися за пропозицією вихователя пограти. Такі діти вимагали більшої уваги і розуміння з боку вихователя.

Також, у якості контрольо-дослідницького засобу застосовувалися анкетування учнів молодших класів. За допомогою запропонованих методик оцінювався рівень вихованості гуманних взаємовідносин між вихователем і вихованцем групи продовженого дня.

Відповідно до визначених критеріїв вихованості гуманних взаємовідносин (мотиваційно-ціннісний, змістовий, операційно-діяльнісний, особистісний та рефлексивний) було отримано наступну інформацію щодо учнів молодших класів задіяних у дослідженні груп продовженого дня.

Основним кількісно-інформативним джерелом для виявлення динаміки рівня гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів послужили результати моніторингу. Діагностика, проведена в ході

формування експерименту, дозволила виявити позитивні зміни, що сталися в ході реалізації моделі виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи.

Загалом, застосування розробленої методики дало змогу простежити динаміку вихованості гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців ГПД початкової школи за всіма визначеними критеріями: мотиваційно-ціннісний, змістовий, операційно-діяльнісний, особистісний та рефлексивний.

За допомогою індивідуальних та групових бесід і спостереження за учнями експериментальних і контрольних груп під час перебування у групі продовженого дня було виокремлено зміни у сприйнятті учнями вихователя ГПД, емоційному стані в умовах групи продовженого дня тощо.

У контрольних групах динаміка була незначною, хоча педагогічний вплив метою виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців ГПД мав місце у його звичайних формах: режим дня, індивідуальні і групові бесіди, педагогічний контроль, спостереження тощо.

Після проведення підсумкового етапу формування етапу експерименту було зроблено висновок щодо правильності обраного підходу до виховання гуманних взаємовідносин у системі «вихователь – вихованець».

Цілеспрямована робота з вихователями ГПД по формуванню та розвитку у них педагогічної толерантності, умінь і якостей, що сприяють гуманізації педагогічних відносин, а також робота вихователів, спрямована на створення комфортної атмосфери в групі продовженого дня для молодших школярів, ненав'язливе формування в учнів навичок комунікативної взаємодії, прийнятних форм прояву емоцій за допомогою привабливою для дітей форми ігрової діяльності дозволяє гуманізувати педагогічну взаємодію у системі «вихователь ГПД – учень початкових класів» при дотриманні наступних умов:

– формування готовності вихователів до виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів в групі продовженого дня;

– організація виховного колективу через формування суб'єктивності молодших школярів у педагогічній взаємодії в умовах групи продовженого дня;

– урахування гуманістичних принципів (безумовне прийняття, розуміння та підтримка дитини, визначення розвитку кожної дитини на прикладі її власних досягнень, визнання права дитини на помилку) у процесі взаємодії вихователя і вихованця;

– підвищення мотивації вихованців до побудови гуманних взаємовідносин як результату взаємодії у навчально-виховній діяльності засобом набуття учнями знань про моральні норми, гуманістичних потреб та досвіду гуманної поведінки.

Ми пояснюємо позитивну динаміку вихованості гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців ГПД наявністю для експериментальних груп усіх зазначених умов, і зокрема, конкретизованих наступним чином.

Психолого-педагогічні умови було поліпшено у ході просвітницької та методичної роботи з вихователями ГПД та класоводами, коригування планів виховної роботи з учнями молодшого шкільного віку відповідно до завдань виховання гуманних взаємовідносин в умовах ГПД. У ході експерименту було запроваджено спецкурс «Виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців ГПД» для курсів підвищення кваліфікації вихователів груп продовженого дня, де відбувалися заняття з педагогами, у тому числі тренінгового характеру, спрямовані на розвиток у них емпатії (здатності до співпереживання) та рефлексії (здатності до об'єктивної самооцінки навчально-виховної діяльності, прогнозування наслідків певних способів організації взаємодії). Як наслідок, вихователі та класоводи погодились із ключовими положеннями запропонованої модулі і під нашим керівництвом (у подальшому самостійно) готували та проводили передбачений програмою факультативного курсу «Культура взаємовідносин» комплекс занять.

Головну причину позитивної динаміки ми вбачаємо у тому, що під час експериментальної роботи молодші школярі отримали належну мотивацію до побудови гуманних взаємовідносин, яка стосувалася не лише взаємовідносин із вихователем ГПД та однолітками, а й представляла ці взаємовідносини як максимально успішні для усіх сфер життя.

Такий підхід розширював межі стимулювання самовиховних процесів, дозволяв учням початкових класів позиціонувати власну поведінку як найвагомішу передумова виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців.

Таким чином, запропонована та упроваджена модель виховання гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців групи продовженого дня початкової школи бачиться актуальною та життєво спроможною, а також відповідає вимозі ефективності по відношенню до молодших школярів-вихованців ГПД.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі наведено теоретичне обґрунтування й практичне вирішення проблеми виховання гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів в умовах групи продовженого дня, що досягнуто в процесі впровадження розробленої моделі й відповідних педагогічних умов, змісту, форм і методів роботи.

Результати дослідження засвідчили ефективність вирішення поставлених завдань, визначили перспективи подальшого дослідження проблеми й дали підстави для формулювання таких висновків:

1. Проблема виховання гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів у групі продовженого дня є актуальною, але недостатньо вивченою. Проведене дослідження виявило наявність певних розбіжностей у підходах науковців до трактування сутності поняття «гуманні взаємовідносини особистості». Уточнено, що «гуманні взаємовідносини» – це такий вид відносин між членами колективу, який найбільш повно характеризує моральну цінність вихованця і передбачає вияв таких гуманних якостей як доброзичливість, чуйність, турботливість, дружелюбність, увага до інших людей, непримиренність до зла і жорстокості.

2. Розкрито особливості й структуру виховання гуманних взаємовідносин вихователя й учнів початкових класів у групі продовженого дня. Її основу складають мотиваційно-ціннісний, змістовий, операційно-діяльнісний, особистісний і рефлексивний компоненти. Мотиваційно-ціннісний компонент гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців групи продовженого дня полягає у визначенні цілей, соціальних установок, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, нахилів, мотивів, які є основою для гуманізації стосунків. Змістовий компонент містить такі елементи як обізнаність, моральні знання, уявлення, переконання, педагогічне мислення, нормування педагогічної професії, соціальні функції сучасного педагога. Сутність операційно-

діяльнісного компоненту складають професійно-педагогічні вміння, володіння педагогічними технологіями та педагогічним менеджментом, формування усвідомленого активного суб'єкта міжособистісного спілкування. Особистісний компонент включає особистісні якості, здібності суб'єктів взаємовідносин, які впливають на результат їх спільної діяльності та визначають індивідуальний стиль діяльності вихователя й вихованців. Рефлексивний компонент реалізується в умінні вихователя свідомо контролювати результати своєї діяльності й рівень власного розвитку та особистісних досягнень.

3. Охарактеризовано критерії, показники та рівні готовності педагогів до виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів у групі продовженого дня. *Перший рівень* наявний у педагогів з оптимальним типом ставлення до себе й дітей з перевагою установок у взаємодії на кооперацію при вираженій або помірній орієнтованості педагога на особистісну та навчально-дисциплінарну модель взаємодії. *Другий рівень* характеризує умовно-позитивний тип ставлення до себе й до дітей з перевагою установок у взаємодії на кооперацію при вираженій або помірній орієнтованості педагога на особистісну та навчально-дисциплінарну модель взаємодії. *Третій рівень* відповідає поблажливому типу з невираженим способом реагування при вираженій або помірній орієнтованості педагога на особистісну та навчально-дисциплінарну модель взаємодії. *Четвертий рівень* характеризує негативний тип з перевагою установок у взаємодії на конфронтацію при вираженій або помірній орієнтованості педагога на особистісну та навчально-дисциплінарну модель взаємодії.

4. Розроблено модель виховання гуманних взаємовідносин вихователя і учнів початкових класів у групі продовженого дня, структурними компонентами якої були: мета, завдання, принципи, фактори, зміст, методи, засоби, організаційні форми, педагогічні умови, результат. Основною метою моделі є підвищення ефективності процесу виховання взаємовідносин вихователя й вихованців у групі продовженого дня початкової школи. Її реалізація передбачала вирішення таких завдань: розвиток у вихованців

гуманістичних потреб, переконань і почуттів; озброєння системою моральних знань про гуманне ставлення один до одного та моральні норми й правила поведінки; формування прагнення до їх стійкого застосування й до самодисципліни. Показником ефективності розробленої моделі є результат підвищення рівнів готовності вихователів і учнів початкових класів до гуманних взаємовідносин у групі продовженого дня.

5. Обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність педагогічних умов, які сприяють гуманізації педагогічних відносин та дозволяють створити гуманну взаємодію у системі «вихователь групи продовженого дня – учень початкових класів»: формування готовності вихователів до виховання гуманних взаємовідносин із учнями початкових класів в групі продовженого дня; організація виховного колективу через формування суб'єктивності молодших школярів у педагогічній взаємодії в умовах групи продовженого дня; урахування гуманістичних принципів (безумовне прийняття, розуміння та підтримка дитини, визначення розвитку кожної дитини на прикладі її власних досягнень, визнання права дитини на помилку) у процесі взаємодії вихователя і вихованця; підвищення мотивації вихованців до побудови гуманних взаємовідносин як результату взаємодії у навчально-виховній діяльності засобом набуття учнями знань про моральні норми, гуманістичних потреб та досвіду гуманної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Вчитель XXI століття: нова стратегія національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. *Вища освіта України*. 2016. № 4. С. 5–14.
2. Андрущенко В. Роздуми про вчителя. *Вища освіта України*. 2011. № 2. С. 6–12.
3. Балл Г. Система принципів раціогуманізму. *Психологія і суспільство*. 2011. № 4. С. 16–32.
4. Балл Г. О. Теоретична психологія як царица науковості й духовності (до видання українського перекладу книги Філіпа Лерша «Структура особи»). *Психологія і суспільство*. 2015. № 3. С. 72–79.
5. Баришполь С. В. Ігрова діяльність у групі подовженого дня. *Вихователю ГПД. Усе для роботи*. 2020. № 6. С. 2–17.
6. Бех І. Духовний шлях зростаючої особистості: обґрунтування орієнтирів. *Рідна школа*. 2016. № 11–12 (листопад–грудень). С. 3–12.
7. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Чернівці : Букрек, 2015. Т. 2. 640 с.
8. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.
9. Біденко Є. Діалектика становлення аксіологічної платформи особистості в педагогічному процесі. *Вища освіта України*. 2020. № 3. С. 72–78.
10. Білоусова В. О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи : монографія. Київ : ІЗМН, 1997. 192 с.
11. Бондаренко Г., Ващенко О. Методичні основи організації оздоровчої діяльності майбутнього вчителя початкової школи в групі

продовженого дня. *Молодь і ринок*. Щомісячний науково-педагогічний журнал. Дрогобич, 2021. № 10 (196). С. 79–84.

12. Боярова Л. М. Психолого-педагогічні ігри для молодших школярів. *Початкове навчання та виховання*. 2020. № 7–9. С. 65–70.

13. Бурська О. В., Добровольська Л. Н., Чорновіл В. О. Формування компетентностей молодших школярів у групі продовженого дня : навч.-метод. посіб. Черкаси, 2016. 124 с.

14. Васянович Г. П. Педагогічна етика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 256 с.

15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.

16. Вишневська О. Самопідготовка. Нетрадиційні підходи в умовах групи продовженого дня. *Перша всеукраїнська газета для першого вчителя «Початкова освіта»*. Київ : Шкільний світ, 2014. С. 9.

17. Гавриш І. І. Урізноманітнення домашніх завдань молодших школярів з метою оптимізації самопідготовки. *Концептуальні шляхи розвитку: педагогічні науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12–13 трав. 2017 р.). Херсон : Гельветика, 2017. 148 с.

18. Герлянд Т. М. Соціальний розвиток учнів початкових класів у групах подовженого дня сучасної школи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. : у 2 кн. Житомир : Видавництво ЖДУ ім. Т. Шевченка, 2005. Кн. 1. С. 185–189.

19. Голуб О., Лесик А., Щербакова Н. Педагогічні умови ефективної діяльності вихователя групи продовженого дня. *Молодь і ринок*. 2022. № 2 (200). С. 82–87.

20. Гриневич Л. Школа має формувати цілісний світогляд. *День*. 2017. № 13–14. 27–28 січня.

21. Губенко Г. Інтегративна педагогічна біоетика як новий напрям підготовки фахівців. *Вища освіта України*. 2014. № 3. С. 75–81.

22. Гузій Н. В. Людиновимірність методологічної бази педагогічного професіоналізму як запорука успішної розбудови особистісно зорієнтованої освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка*. № 2(11). 2013. С. 53–60.

23. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Практикум : навчальний посібник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2013. 448 с.

24. Дубровський В. Л. Група продовженого дня як одна із форм становлення особистості учня у початковій школі. *Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки* : збірник наукових праць. № 2. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 65–70.

25. Енциклопедичний словник «Освіта дорослих» / за ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка ; [упор.: Н. Г. Протасова, Ю. О. Молчанова, Т. В. Куренна ; ред. рада : В. Г. Кремень, Ю. В. Ковбасюк, Н. Г. Протасова та ін.] ; Нац. акад. пед. наук України, Нац. акад. держ. упр. при Президентові України [та ін.]. Київ : Основа, 2014. 496 с.

26. Жучик О. В. Реалізація ціннісних вимірів людини у змісті сучасної освіти. *Проблеми гуманізму і освіти* : зб. матеріалів наук.-метод. конф. Вінниця : Видавництво ВДТУ «УНІВЕРСУМ-Вінниця», 2002. Т. 1. С. 33.

27. Закон України «Про загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 29.04.2023).

28. Конончук Т. А. Самопідготовка: форми, методи, прийоми організації роботи з учнями. *Вихователю ГПД. Усе для роботи*. 2018. № 1 (73). С. 12–14.

29. Концепція національно-патріотичного виховання молоді. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf> (дата звернення: 29.04.2023).

30. Крапіневич Т. В. Група подовженого дня: територія НУШ: організована діяльність молодших школярів у ГПД, формування ключових компетентностей, необхідних для життя. *Вихователю ГПД*. 2019. № 4. С. 2–7.

31. М'ясоїд П. А. Психологічне пізнання: історія, логіка, психологія. Київ : Либідь, 2016. 558 с.
32. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. Київ : Рад. школа, 1990. 366 с.
33. Макаренко А. С. Твори : в 7 т. Київ : Рад. школа, 1976. 260 с.
34. Матвієнко О. В. Основи виховання моралі у молодших школярів. Київ : Стилос, 1999. 232 с.
35. Національна доктрина розвитку освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення: 03.05.2023).
36. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 р. № 344/2013. URL: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html>. (дата звернення: 12.04.2023).
37. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звертання 15.05.2020).
38. Нова українська школа: poradnik vikhovatelyu grupy prodovzhenogo dnia u zakladaх zagalnoї srednoї osvіti : navch.-metod. posіb. / G. I. Dmitriv [ta in.]. Lviv : Svіt, 2019. 224 s.
39. Нова українська школа: poradnik dlia vchitelia / pid zag. red. Bibik N. M. Київ : TOB «Vidavnicхий дім «Plyadi», 2017. 206 с.
40. Новий порядок формування груп подовженого дня у школах / URL: <http://surl.li/aeuhe> (дата звернення: 17.06.2023).
41. Падун Н. О. Навчально-дослідницька діяльність як засіб формування дослідницьких умінь учнів. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2018. № 1. С. 90–93.
42. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019> (дата звернення: 27.08.2023).

43. Професійний стандарт «Вчитель початкової школи закладу загальної середньої освіти». Наказ від 23.12.2020. № 2726. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovihklasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyiosviti> (дата звернення: 15.06.2023).

44. Психологія життєтворення особистості в сучасному світі : монографія. Ю. Д. Гундертайло, В. О. Климчук, О. Я. Кляпець та ін. ; за ред. Т. М. Титаренко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Міленіум, 2016. 320 с.

45. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчо обдарованої особистості : наук.-метод. посіб. НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих ; Інститут обдарованої дитини. Київ : НАПН України: Ін-т обдарованої дитини, 2010. 442 с.

46. Русинка І. Психологія : навч. посіб. 2–ге вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2011. 407 с.

47. Савченко О. Цінності, що об'єднують шкільну і педагогічну освіту. *Післядипломна освіта в Україні*. 2012. № 2. С. 9–11.

48. Савченко О. Я. Початкова освіта в контексті ідей Нової української школи і учнів. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2018. № 2. С. 5–10.

49. Сікорський П. І. Нова педагогіка. Львів : Львівська політехніка. 2021. 539 с.

50. Скотна Надія, Мовчан Віра Мораль перед викликами сучасності. *Вища школа*. 2014. № 2. С. 7–16.

51. Словник педагогічних термінів. URL: http://pidruchniki.ws/pedagogika/slovník_pedagogichnih_terminiv (дата звернення: 08.04.2023).

52. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в п'яти томах. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 3. 670 с.

53. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т.; [редкол. : О. Г. Дзевєрін (голова) та ін.]. Київ : Рад. шк., 1976. Т. 3 : Серце віддаю дітям ; Народження громадянина ; Листи до сина. 1977. 668 с.

54. Суцєнко Л. О. Дидактичні засади формування дослідницької компетентності здобувачів початкової освіти у процесі навчання: результати дослідження. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. Вип. 2. 2022. С. 42–49.

55. Суцєнко Л. О. Ціннісні орієнтири педагогіки Олександрї Яківни Савченко. *Контексти творчості Олександрї Яківни Савченко. Уміння вчитися як ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану: збірник матеріалів II Міжнародних педагогічних читань пам'яті О. Я. Савченко «Контексти творчості Олександрї Яківни Савченко. Уміння вчитися як ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану»*, Київ, 3 листопада 2022 р. (наукове електронне видання) / за заг. ред. Олега Топузова, Оксани Онопрієнко : Ін-т педагогіки НАПН України. Київ : Педагогічна думка, 2022. С. 132–136.

56. Суцєнко Л. О., Андрюцєнко О. О., Жолудь С. В. Оцінювальна діяльність учителя початкових класів Нової української школи. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 50. 2022. Том 2. С. 96–100.

57. Талюш Т. М. Організація групи продовженого дня у Новій українській школі : посіб. для студ. вищ. навч. закл. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. С. 261–265.

58. Ткаченко Л. І. Синергетичний підхід у педагогіці: нова парадигма. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 10. С. 18–21.

59. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013/2005#Text> (дата звернення: 28.05.2023).

60. Унгурян І. К. Використання методів та прийомів становлення гуманних взаємовідносин як один із шляхів вирішення педагогічних ситуацій. *Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти* : науково-методичний журнал. Чернівці, 2012. Вип. 2(8). С. 134–136.

61. Унгурян І. Особливості дитячого колективу групи продовженого дня початкової школи на сучасному етапі. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Серія : педагогіка та психологія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т., 2009. Вип. 483. С. 145–152.

62. Унгурян І. К. Основні форми та методи формування гуманних взаємовідносин вихователя і вихованців в умовах групи продовженого дня початкової школи. *Освітній простір. Глобальні, регіональні та інформаційні аспекти* : науково-методичний журнал. Чернівці : Черемош, 2012. Вип. 1(7). С. 108–110.

63. Фурман А. А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 508 с.

64. Фурман О. Успішність, успіх і Я–концепція особистості. *Психологія і суспільство*. 2023. № 1. С. 191–204.

65. Хвацевська О., Кишкар Є. Мотиваційна готовність майбутніх учителів початкових класів до впровадження інновацій в освітній процес. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*. 2018. Випуск 7. С. 179–190.

66. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 208 с.

67. Ягупов В. В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 560 с.